

KÖZLEMÉNYEK

Egy Mohács előtti magyar búcsús ima. A római egyház tanítása szerint a búcsú azoknak az ideig tartó büntetéseknek az elengedése, amelyeket ezen a világon és tisztító helyen kellene elszenvedni.

A halálos bűnökért való vezeklés ismert formája volt a szent helyekre való zarándoklás; ez a keresztes hadjáratok óta teljes búcsút vont maga után. 1300-tól terjedt el a 40 napos búcsút (quadragena) eredményező részvétel valamely egyház „búcsúján”, amelyet pápai engedélyezés alapján az egyház névünnepén és néhány más ünnepen tartottak. Ez a búcsún részt vevőknek 40 napi vezeklés elengedését jelentette. Mivel a búcsú jövedelmet jelentett az azt tartó egyháznak, mind többen versengtek érte, mind nagyobb búcsúengedélyre törekedve. Ez a XV. századra olyan rendkívüli búcsúengedélyekre vezetett, hogy pl. II. Pius pápa 1463-ban a veszprémi püspök kérésére azoknak, akik a székesegyház mellett romladozó Szent György-kápolnát szentgyörgykor és szentmihálykor meglátogatják és helyreállítására adakoznak, a teljes búcsú harmadát engedélyezte,¹ 1465-ben pedig a velencei Szent Márk-templomot mennybemenetel ünnepén meglátogatóknak teljes búcsút engedélyezett.²

Ezzel párhuzamosan terjedt el az imamondáshoz fűzött búcsú és a búcsús imákat tartalmazó imakönyv. A könyvnyomtatás magával hozta az ilyen imakönyvek és a búcsús imát tartalmazó aprónyomtatványok nagy példányszámban való terjesztését. Ez a búcsú devalválódásával járt együtt, ami az elnyert búcsú időtartalmának növekedésében nyilvánult meg. Különösen IV. Sixtus pápa (1471—1484) alatt volt jelentős a növekedés, ő ugyanis a tisztító tűz éveinek megrövidülését is bevonva a búcsúba, az emberi életet messze meghaladó időtartamok adományozás vált lehetővé.

A XV. század második és a XVI. század első feléből származó magyar nyelvű kódexeink (így a Peer-, Thewrewk-, Pozsonyi- és Lobkovitz-kódex) már szép számmal tartalmaznak búcsús imákat. Ezek részben régebbi pápákra való hivatkozással rövidebb (33, 100, 300 napos) búcsút helyeztek kilátásba, de megjelentek bennük az 5000, 10 000, 20 000, 24 000 évvel ajánlott búcsús imák, sőt éppen IV. Sixtusra való hivatkozással egy 40 000 évet engedélyező búcsús ima is. Találunk közte VIII. Incére (1484—1492) való hivatkozással egy teljes búcsút engedélyező imát is.³

Csillagászati számokat ért el a *Jubilaeo animae* c. 1515-ben kiadott latin imakönyv;

¹ THEINER, A.: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. II (Romae 1860) 378—379.

² PAULUS, N.: *Geschichte des Ablasses im Mittelalter*. III (Paderborn 1923) 167. E helyen mondok köszönetet HERVAY Ferencnek e kérdésben adott tájékoztatásért.

³ *Nyelvemléktár* II. 76, 84, 94, 280, 288, 323—327, 331, 350; XI. 305; XIII. 113, 121—123; XIV. 117.

összes imáinak elmondója 212 317 év és 45 530 nap bűcsút, emellett háromszori teljes bűcsút nyert.⁴

Ezzel közel egykorú az a rekordszámot feltüntető latin bűcsús ima, amelyet állítólag II. Gyula pápa (†1513) bullában megerősített végrendelete nyomán adtak ki. Eszerint, aki a kinyomtatott *O Gloriosissima Regina misericordie* kezdetű, három versszakból álló imát elmondja egy Ave Mariával együtt, minden alkalommal 80 000 évi bűcsút nyer.

Ez a kivételesen nagy bűcsút biztosító ima nem csupán Németországban terjedt el, hanem szövegét magyar nyelvre is lefordították és bevezették egy XVI. század eleji értékes nyomtatott imakönyvbe. Az *O ergalmassagnak dychewseges kyralne azzonya* kezdetű bűcsús fohász nem csupán egy világtörténelmi fordulat, a protestantizmust megelőző túlhajtás hazai visszafénye, hanem egyben magyar nyelvemlék is, és így méltán megérdemli bővebb taglalását.

*

A nyelvemléket Klaus H. JÜRGENS gráci bölcsészszakos tanár fedezte fel. JÜRGENS doktori disszertációját írt Dürer fametszeteiről, amelyek az 1503-ban Nürnbergben kinyomott *Salus animae* imakönyvet díszítik. Ebbe a 63 fametszetet tartalmazó igen értékes nyomtatva nevezetesen a Bécsben őrzött példány utolsó 271. lapjának tiszta hátoldalára írta be ismeretlen tulajdonosa a magyar bűcsúimát a bűnbocsánatra vonatkozó latin záradékkal. A kötetet az Osztrák Nemzeti Könyvtár C. P. 1. E. 33 szám alatt őrzi; a kötetnek, mint K. H. JÜRGENS tudósított róla, ezen kívül még négy példánya ismeretes: 2. Melbourne, National Gallery; 3. Washington, Library of Congress; 4. Berlin, Staatsbibliothek; 5. Weimar. Az ismert első négy példány mindegyikét pergamenre nyomták, így bizonyos, hogy nagy értéket képviselt és magyar tulajdonosa feltehetően egy XVI. század eleji főpap volt. Sajnos a kötetben semmiféle bejegyzés nem árulkodik XVI. századi tulajdonosáról, viszont 1700 tájától kezdve ismert a sorsa. A XVIII. század elején egy bécsi polgár, Jakob BRUNNER építőmester birtokolta; ennek leánya egy Baden bei Wien-ben lakó papnak adományozta. 1759-ben a lilienfeldi apátság könyvtárában volt, honnan a bécsi udvari könyvtárba került.⁵

A kötetben található ismeretlen nyelvű írást K. H. JÜRGENS még 1968-ban megmutatta egy judenburgi tanár ismerősének, aki felismerte, hogy magyar nyelvű imáról van szó. Mivel K. H. JÜRGENS disszertációja szempontjából a kötet történelmi

⁴ PAULUS i. m. 294.

⁵ K. H. JÜRGENS 1969. február 18-án hozzám intézett levelében a kötetéről a következőket írta: „das Gebet steht auf der Verso-Seite des letzten Blattes (fol. 271v) des „Salus animae“ in der Österreichischen National-Bibliothek. Sign. C. P. 1. E. 33. Das Buch ist am Mittwoch nach Galli, dem 18. Oktober 1503 bei Hieronymus Höltzel in Nürnberg erschienen. Es handelt sich um ein kleinformatiges Gebetbuch in deutscher Sprache. das früheste bekannte gedruckte und mit Holzschnitten illustrierte Gebetbuch Nürnbergs. Die 63 Holzschnitte stammen teils von Dürer. teils von seinen Schülern, ihnen gilt meine Dissertation („Albrecht Dürers Holzschnitte zum „Salus animae“ von 1503. Mit einem Anhang ausgewählter Texte aus dem Gebetbuch.“) Geneauere Angaben fanden sich bisher vor allem in: C. Dodgson: Holzschnitte zu zwei Nürnberger Andachtsbüchern aus dem Anfange des XVI. Jahrhunderts. Berlin 1909 (= Graphische Gesellschaft, XI. Veröffentlichung). Und: J. Meder: Dürer-Katalog. Wien 1932, S. 38 ff. und bes. S. 280 ff. Doch sind weder in diesen Büchern noch in anderen (soweit mir bekannt) die handschriftlichen Eintragungen erwähnt worden — neben dem Gebet finden sich auch Besitzvermerke, nach denen das Buch sich um 1700 zuerst in Wien bei einem bürgerlichen Baumeister Jakob Brunner. dann in Baden b. Wien im Besitz eines Priesters befand. der es von der Tochter des Baumeisters geschenkt bekommen hatte. 1759 dürfte das kleine Buch sich im Stift Lilienfeld befunden haben, von wo es in die Wiener Hofbibliothek gelangte und dort um 1909 von Friedrich Dörnhöffer »entdeckt« wurde.”

vonatkozásai is érdekelték, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetéhez, majd e sorok írójához fordult felvilágosításért. Érdeklődése két pontra irányult: egyrészt az írás paleográfiai ismérveire, másrészt az első ismert tulajdoncs esetleges magyarországi kapcsolataira. Ami az elsőt illeti, MEZEY László véleményét is kikértem, aki a következőkben foglalta össze az írás sajátosságait: „Jellegzetes példája a XVI. század eleji magyar könyvirásnak, amit magyarországi bastardának szoktunk nevezni. Erre az íráskép kerekdedebb formája jellemző.” MEZEY szerint az írásból iskolára vagy személyre nem lehet következtetni az összehasonlító anyag csekély volta miatt.

Ami az első ismert tulajdonost illeti, Jakob BRUNNER kőművesről Bécs város levéltárának igazgatója, Dr. KRATOCHWILL megállapította, hogy 1687-ben tett ügyvelbajjal mestervizsgát, 1689-ben nyert polgárjogot és 1713-ban halt meg. K. H. JÜRGENS feltételezte, hogy BRUNNER Magyarországon is dolgozott és itt jutott az értékes könyvhöz. Pest-Budai anyagban eddig nem sikerült nyomára akadni, de nem is valószínű, hogy egy Mohács előtti magyar bejegyzéses könyv itt vészelt volna át. Elsősorban a nyugati határvidék jöhetne számításba (Sopron, Pozsony, Nagyszombat, esetleg Győr). Lehetséges azonban az is, hogy a kötet már Mohács után kikerült Ausztriába és ott cserélt gazdát. Bár maga a magyar nyelvű egyházi bejegyzés és a kötet rendkívüli értéke elsősorban főpapi tulajdonosra mutat, olyan főpapra, aki 1515 táján Németországgal kapcsolatban állt, nincs kizárva, hogy a kötet utóbb főúri tulajdonba került és így került ki Bécsbe. Erre vonatkozólag a jövő kutatásai még szolgálhatnak új eredményekkel.

A magyar szöveg leírása és a töredékesen olvasható latin záradék kiegészítése után kiderült, hogy búcsús ímárról van szó, PAULUS műveinek tanulmányozása pedig rávezetett, hogy a latin szöveg kezdete [*Julius papa secundus*-ra egészíthető ki; az a Gyula pápa ez, akinek nevét az általa megnyitott Via Giulia őrzi Rómában. PAULUS munkájában említést tett a Julius pápának tulajdonított 80.000 év búcsút engedélyező ímárról: „Noch freigebiger soll sich Julius II. gezeigt zu haben. Für ein kurzes Gebet zur Mutter Gottes, das bei dem Ave-Läuten zu verrichten sei, habe er nicht weniger als 80.000 Jahre Ablass verliehen”, ehhez a 4. számú jegyzetben közli: „Hortulus, deutsch Mainz 1513. 17. Jubilaco g 1’”⁶ A Hortulus és Jubilaco két elterjedt korabeli imakönyv. Minthogy e munkák budapesti könyvtárakban elérhetetlenek, a latin záradék kiegészített olvasatát és PAULUS adatait megírtam K. H. JÜRGENSnek, és megkértem, hogy a búcsúima latin eredetijének próbáljon utánanézni.

JÜRGENS Münchenben megtekintette az ott őrzött 1513-i *Hortulus animae* imakönyvet, de abban az idézett oldalon nem találta meg az imát, talán azért, mert PAULUS más kiadást idézett;⁷ de ráakadt J. BENZING irodalmi utalása nyomán⁸ a keresett búcsús ímára egy egyleveles nyomtatványon. BENZING feldolgozta Hieronymus HÖLZEL nürnbergi nyomdász XVI. század eleji kiadványait, közte a *Salus animaet*, és ennek során 28. sz. alatt lajstromozta a *Testamentum Julii pape II. ad plusum pacis* aprónyomtatványt; egyetlen ismert példányát a müncheni áll. könyvtár (München Staatsbibliothek) Einblatt-druck VII. 16. sz. alatt őrzi. Az aprónyomtatványról M. Consuelo OLDENBOURG asszony szívességéből egy xeroxmásolatot kaptunk, melyet mellékelten közlök. Ez a levonat helyenként homályos, mégis képet ad arról, hogy milyen volt egy nyomtatott búcsús imalevél e korban.

⁶ I. m. 297.

⁷ M. C. OLDENBOURG asszony, müncheni könyvtárosnő közlése szerint a *Hortulus animae*-nek van egy 1513. július 2-án Peter SCHÖFFER által kiadott változata amely a zeitzi apátsági könyvtárban Theol. duod. 95. sz. alatt található, mint erről JÜRGENS tudósított. de maga nem látta a kötetet.

⁸ *Mitteilungen aus der Stadtbibliothek Nürnberg* 4 (1955) 3.

JÜRGENS további kutatása során fellelte az ima latin kézirat példányát is. F. X. HAIMERL a délnémet vallásosságnak az imakönyvekben való tükröződéséről értekezvén megemlítette Hartmann SCHEDELnek, Buda első látképe kiadójának kézirat imakönyvét, amelybe SCHEDEL még 1513-ban, egy évvel halála előtt is bejegyzéseket tett.⁹

Ebben a kézirat imakönyvben, melyet a müncheni állami könyvtár elm. 695 sz. alatt őriz, a 100 fol. recto oldalán olvasható a latin ima, bevezetőül pedig a II. Gyula pápa testamentumára való hivatkozás a 80 000 év búcsú engedélyezésével. Szövege nagyjából egyezik az előzővel, mégis közelebb áll a magyar változat záradékához. Ezt csupán JÜRGENS másolatából ismerem, melyben a rövidítéseket megkísérelte lerajzolni.

Mindaddig nem sikerült utánajárni a PAULUS említése alapján feltehető német fordításnak, amennyiben ez versünkre vonatkozik.

*

A fenti bevezetés után az alábbiakban közlöm a nyelvemlék szövegét:

O ergalmassagnak dychew//seges kyalne azzonya
iduez//lem azthe mehednek tisthele//thes templomath
kyben nyw//gouek en wram es en isthenem //
amen. Aue maria. //

O ergalmassagnak dichewseges // kyalne azzonya
iduezlem az // the zyzey zywedeth ky
tistasa//gos vala mynden binnek se//plewethwl
amen aue ma[ria]//

O ergalmassagnak dichewseges // kyalne azzonya
iduezlem // azthe nemesseghes lelkedeth //
mely megh ekezewltetek ma//lastoknak
es iozagoknak myn//den dragalatos ayandokyual //
amen aue maria //

[Juli]us papa secundus in [art]iculo
sue// [mo]rtis pro omnibus orationibus
tempore// [?son] racionis mane et vespere
devote di//[cent]ibus LXXX milia
annorum indulgen//[tiam] concessit

A magyar szöveg mellé állítandó a fordításnak előképül szolgáló latin eredeti, amelyet a nyomtatvány alapján közlök (egy szövegeltérést jegyzetben); a címül írt szövegben első helyen a búcsúimalevél, második helyen a Schedel-féle imakönyv szövegének bevezetését párhuzamosan adom:

Einblattdruck VII. 16:

Clm. 695:

Testamentum pape Julii Secundi (nomine).
Quicumque subscriptas orationes cum
devotione dixerit sub pulsu Aue maria.
totiens quotiens; dat eidem papa Julius
octoginta milia annorum indulgentiarum.
De quo summe papalium habentur Bulle
etc.

Testamentum Julii pape secundi // ad
pulsum pacis octoginta mi// lia annorum
indulgentie super // quibus firme habentur
papalium // litterarum Bulle. poteris ora //re
Mane vel sero cum pulsatur // Aue Maria,
totiens quotiens.

⁹ *Mittelalterliche Frömmigkeit im Spiegel der Gebetbuchlitteratur Süddeutschlands.* München 1952. (Münchener Theologische Studien I. 4/121.)

O gloriosissima Regina misericordie.
Saluto venerabile templum vteri tui
in quo requieuit deus dominus meus.
Aue maria gratia etc.⁹

O gloriosissima Regina misericordie.
Saluto virgineum cor tuum
quod purissimum fuit ab omni contagione peccati.
Aue maria gratia etc.⁹

O gloriosissima Regina misericordie.
Saluto tuam nobilissimam animam¹⁰
ornatam omnibus preciosissimis donis:
omnium gratiarum et virtutum.
Aue maria etc.¹¹

A magyar fordítás magas irodalmi színvonala, a maga korában időszerű téma-választás és a nyelvelméket megőrző DÜRER metszetes könyv hazai használata méltán azt jelenti, hogy a magyar művelődéstörténet számottevő emlékével állunk szemben.

GYÖRFFY GYÖRGY

Ein wiedergefundenes Melanchthon-Autograph. Die Nationalbibliothek Széchenyi (Országos Széchenyi Könyvtár) in Budapest erwarb 1968 eine Ausgabe der Werke PLINIUS d. Ä. mit einem MELANCHTHON-Autograph, welches auf den inneren Hinterdeckel geklebt war. Von der Erwerbung berichtete der Nachrichtendienst der Bibliothek.¹ Auf die Innenseite des Hinterdeckels war unter dem Manuskript auch ein gedruckter Text eingeklebt und zwar — wie man leicht feststellen konnte — ein Ausschnitt aus einem Bücher-Katalog. Dieser gedruckte Text enthält das Faksimile des Manuskripts, darunter „Reading of the text“ und am unteren Rande die Zeile „Manuscript of Philip Melanchthon“. Bei der Lostrennung des gedruckten Textes vom Deckel stellte es sich heraus, daß auf der Rückseite desselben ein anderer Ausschnitt — offenbar aus dem gleichen Katalog — angeklebt war.² Es war ebenfalls ein englischer Text. Dieser schien einestheils die Annahme zu unterstützen, daß der Ausschnitt aus dem englischen Sprachgebiet stammt, andererseits gab er einen Hinweis auf die ehemalige Budapester Antiquariats-Buchhandlung LANTOS.

Nun konnte mit Hilfe der Antiquariatskataloge der Buchhandlung LANTOS der Ursprung der Ausschnitte geklärt werden, trotzdem es bis jetzt nicht gelang, ein vollständiges Exemplar von dem Katalog aufzufinden, aus welchem sie stammen. Wahrscheinlich

⁹ gratia etc. hiányzik a Ctm. 695-ben.

¹⁰ tuam nobilissimam animam] nobilissimam animam tuam Ctm. 695.

¹¹ Aue maria etc. helyén a Ctm. 695 Amen-t ad, mint a magyar szövegben. Ugyanezen búcsús ima eltérő magyar fordítása üdvözléyekkel megtoldva a Lázár Zelma kódexben: *Nyelvelméktár* XV. 328—329. o.

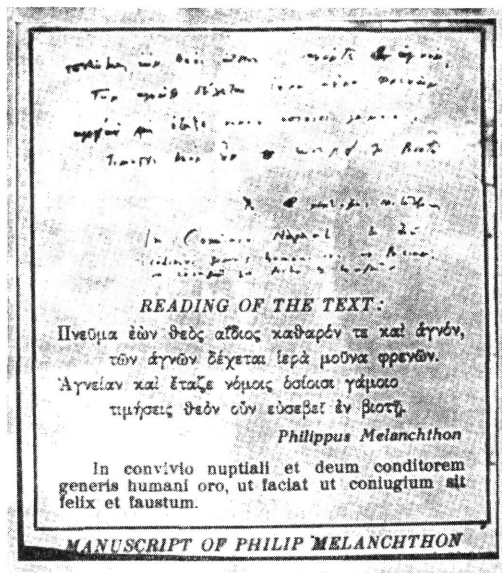
¹ *OSZK Híradó* 12 (1969), Nr. 1—2, S. 8. Signatur des Bandes: Handschriften=sammlung, Nr. 4490. Fol. Lat. — Der Titel des PLINIUS-Werkes lautet auf dem Titelblatt: *C. Plinii Secundi Historiae mundi libri XXXVII etc.* Es handelt sich dabei um das sonst unter dem Titel *Historia naturalis* bekannte Werk des Älteren PLINIUS. Dieser Titel scheint auch auf der Kopfleiste der Seiten auf. Größe des Blattes mit dem Autograph: 12,7×21 cm. Auch an dieser Stelle sprechen wir unseren Dank an Bibliothekarin Frau Klara CSAPODI, geb. Gárdonyi aus, daß sie unsere Aufmerksamkeit auf das Melanchthon-Autograph lenkte, dessen Bearbeitung ermöglichte und uns mit ihrem Rat unterstützte.

² Allerdings hält Frau Klara CSAPODI-GÁRDONYI für wahrscheinlicher, daß der eigentlich einzige Ausschnitt sich erst beim Abweichen auf zwei Schichten teilte.

sind nur die beiden Ausschnitte aus ihm auf uns gekommen. Allerdings findet sich im Zentralkatalog der Nationalbibliothek Széchényi ein Hinweis auf folgenden Katalog:

Lantos Co. Ltd. V. sale by auction of the duplicate copies of the Hungarian National Museum Library as well as a number of books from other collections offered by the Lantos. Budapest, 1926. [1925.] (Hungaria ny.) 75 l. 8°. I.

Der auf einen Katalogkarton aufgeklebte, gedruckte Ausschnitt stammt aus einer Veröffentlichung der ehemaligen Landeszentralstelle für Buchverkehr und Bibliographie, nämlich aus dem sog. *Zentralkatalog des Zuwachses der öffentlichen Bibliotheken in Ungarn* (*A magyar közkönyvtárak gyarapodásának Központi Címjegyzéke*. Kiadja az Országos

1. Ausschnitt aus dem Antiquariatskatalog der Firma Lantos: Faksimile des Melanchthon-Autographs mit dessen moderner Umschrift.

Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ. Magyar Nemzeti Múzeum.) Aus dem Katalogkarton ist noch zu entnehmen, daß damals die Széchényi-Bibliothek des Ungarischen Nationalmuseums ein Exemplar davon besaß.

Wie wir schon erwähnten, gelang es bis jetzt nicht, den betreffenden Katalog der Antiquariats-Buchhandlung LANTOS aufzufinden. Aber in der Nationalbibliothek Széchényi ist noch ein Exemplar des Katalogs der in Frage stehenden V. Auktion der Firma LANTOS mit einer ungarischen Titelseite vorhanden. Es kann mit gutem Recht angenommen werden, daß sich dieses Exemplar nur durch das Umschlagsblatt von der englischen Ausgabe des Katalogs unterscheidet. Der Titel lautet:

Lantos R.-T. V. aukciója a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának duplumaiból és néhány más gyűjtemény könyveiből. Budapest. 1926.³

³ Der Katalog, dessen Katalogsblatt noch folgende Angabe enthält: [1925.] (Hungária ny.) 75 l. 8°. I., trägt gegenwärtig die Signatur 614690.

In diesem Katalog werden die zur Auktion angemeldeten Bücher z. T. auch englisch beschrieben. So auch das in Frage stehende Werk von PLINIUS d. Ä. und das MELANCHTHON-Autograph. Auf S. 69, unter Nr. 602 wird das Werk PLINIUS' d. Ä.⁴ und danach das Autograph folgendermaßen beschrieben:

„Attached to this book is a manuscript of Melanchthon, containing two Greek distichs (probably unknown), a Latin sentence, making it very probable that the book was sent to a friend as a wedding present.”

Nach den einleitenden Worten „The text reads as follows” folgt der Text des griechisch und lateinisch geschriebenen Autographs und zuletzt die gleiche Beschreibung des Manuskripts in ungarischer Sprache mit dem Zusatz: „Das Manuskript ist oben in der Umschrift von Dr. Gyula Czebe zu sehen.”⁵

Auf der äußeren Titelseite des obenerwähnten, noch vorhandenen Katalogs ist in einer Umrahmung ebenfalls das Faksimile und die Umschrift des MELANCHTHON-Autographs abgebildet. Beide Varianten des Titelblattes geben den Satz der Distichen in gleicher Weise, bei dem lateinischen Text ist aber der Satz verschieden.

Wir wissen nichts davon, daß auf Grund dieses in zwei Ausgaben herausgegebenen Katalogs die Wissenschaft und namentlich die Melanchthonforschung von diesem Autograph Kenntnis genommen hätte. Da dasselbe 1925 (bzw. 1926) veröffentlicht wurde, dürfen wir von keinem unbekanntem, wohl aber von einem zeitweilig verschollenen Autograph sprechen. Über das Schicksal desselben zwischen 1926 und 1968 wissen wir nichts.

In der Ankündigung des erwähnten Katalogs finden sich zwei Behauptungen. Einestheils heißt es, daß „wahrscheinlich unbekannte” griechische Distichen zum Vorschein kamen. Anderteils wird die Meinung vertreten, daß MELANCHTHON den PLINIUS-Band wahrscheinlich als Hochzeitsgeschenk einem seiner Freunde übersandt hätte.

Wir wollen zuerst die zweite These untersuchen. Als das Manuskript vom Buchdeckel abgelöst wurde, stellte es sich heraus, daß auch auf der Rückseite desselben eine kurze Aufzeichnung steht. Obzwar dieselbe bis jetzt nicht genau entziffert werden konnte, steht doch so viel fest, daß das Autograph — und zwar das Autograph „philip”-s — mit drei Talern bewertet, bzw. zu diesem Preis zum Verkauf angeboten wurde.⁶ Es scheint, daß damals, als auf das Autograph diese Aufzeichnung angebracht wurde, das Manuskript zweimal gefaltet — und unabhängig vom PLINIUS-Werk — aufbewahrt wurde. Diese Beobachtungen widersprachen der Annahme, daß MELANCHTHON den PLINIUS-Band einem seiner Freunde als Hochzeitsgeschenk verehrt hätte. Es erübrigt sich damit der Hinweis darauf, daß im letzteren Falle das Autograph nicht auf den Hinter-, sondern auf den Vorderdeckel geklebt worden wäre. MELANCHTHON hätte in diesem Falle aller Wahrscheinlichkeit nach seine Eintragung direkt auf die Rückseite des Vorderdeckels und nicht auf ein einzelnes Blatt geschrieben, welches später in das Buch eingeklebt wurde. Es ist überflüssig, Vermutungen darüber anzustellen, ob Melanchthon ein Buch, welches damals immerhin einen beträchtlichen Wert darstellte, jemandem geschenkt hätte, dazu mit einem Autograph, welches nicht einmal den Namen des Beschenkten enthält.

Die andere Vermutung des Katalogs ist zwar z. T. richtig, muß aber noch genauer präzisiert werden. Die beiden Distichen sind in dieser Form tatsächlich unbekannt, doch

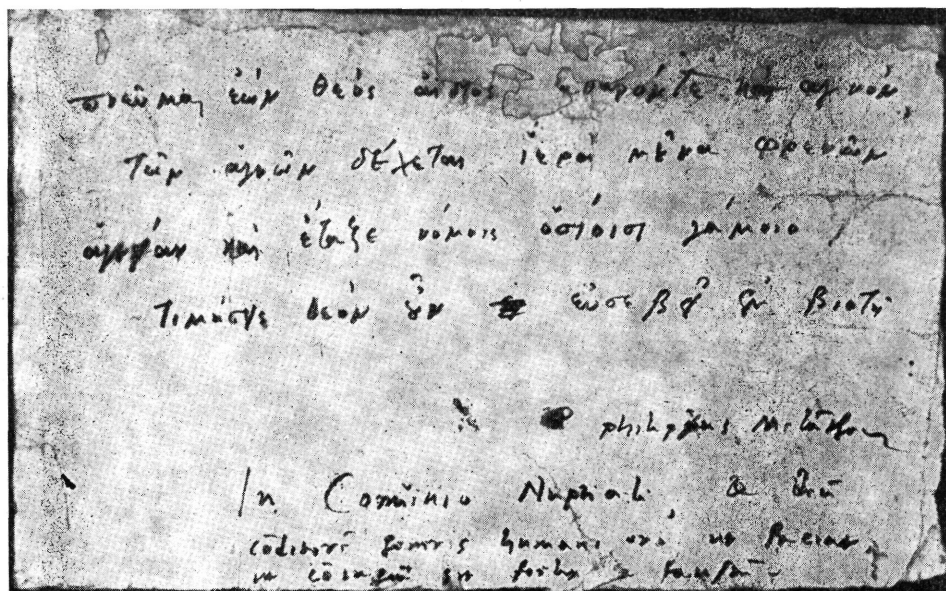
⁴ PLINIUS C. Secundi. [sic!] *Historiae mundi libri XXXVII*. Basileae: in officina Frobeniana MDXLV (1545) folio 18 unn. leaves 671 p. + 30 unn. leaves (Annotationes) + 88 unn. leaves Graesse V. 340 contemporary pressed pigskin.

⁵ Über Gyula CZEBE (1887–1930) vgl. *Magyar Irodalmi Lexikon*, Bd. 1, Budapest, 1963, S. 228.

⁶ *dedicatum per [?] d[ominum] oder d[octorem] [?] philip[pum]. constat 3 taleros.*

sind sie in einer anderen Variante bekannt. Genauer stimmt das erste Distichon mit einem schon lange bekannten und veröffentlichten Distichon MELANCHTHON'S überein, nur das zweite weicht von der bisher bekannten Form in einigen Wörtern ab, die aber den Sinn nicht ändern. Der bekannte Text ist am leichtesten in dem Bretschneider'schen *Corpus Reformatorum* (= CR), Bd. 10, Kol. 649, Nr. 335 zugänglich.⁷ Hier wurde es aus der Sammlung des Petrus Vincentius: „Reverendi et clarissimi viri Philippi Melanthonis epigrammatorum libri sex“ (Wittenberg, 1563)⁸ unter dem Titel aufgenommen: *Deus est casta mens*, indem dem griechischen Text die lateinische Variante vorausgeschickt wurde:

Casta Deus mens est, casta vult mente vocari,
Et castas pondus iussit habere preces.

2. Das Melanchthon-Autograph. Größe 12,7×21 cm.

In der obenerwähnten Wittenberger Ausgabe der *Epigrammata Ph. MELANCHTHONIS* steht der Vers auf Blatt 5b ohne Datumsangabe. Wir verdanken diese letztere Angabe, die zugleich das CR berichtigt, einer brieflichen Mitteilung Prof. W. HAMMERS (Northfield, Minnesota, USA). Seinem Brief entnehmen wir noch Folgendes:

Die 1. Zeile des lateinischen Distichons kommt auch in Melancthon's Brief an David Chytraeus vom 25. August [1553] (CR 8, 143, Nr. 5488) und im undatierten Brief an Jakob Runge (CR 8, 588, Nr. 5850, wohl aus Nürnberg, Anfang Oktober 1555 geschrieben) vor. Die griechischen Distichen finden sich sodann als Zugabe in einem Glückwunsch-

⁷ *Philippi Melanthonis opera quae supersunt omnia*. Vol. X. Halis Saxonum. 1842. = CR Vol. X. Edidit Carolus Gottlieb BRETSCHNEIDER.

⁸ Petrus Vincentius VRATISLAVIENSIS (1519–1581) war von 1557 bis 1565 Professor an der Universität Wittenberg. Vgl. ChG JÖCHER: *Allgemeines Gelehrten-Lexikon*, IV. Leipzig, 1751. Sp. 1630f.

brief Melanchthons vom 4. Dezember 1550 zur Hochzeit des Breslauer Arztes Johannes Crato mit Maria Scharf.⁹ Alle diese Vorkommen der Distichen geben jene Variante des Textes, welche in CR 10, 649 veröffentlicht wurde. Da das lateinische Distichon und die beiden griechischen Distichen vor Dezember 1550 nicht nachweisbar sind, wird man wohl mit der Annahme nicht fehlgehen, daß sie nach 1550 entstanden sind.¹⁰

Wir können mit gutem Recht das Gleiche von der Variante behaupten, welche mit dem hinzugefügten lateinischen Text Jahrzehnte lang verschollen war, bzw. gar nicht bekannt wurde, jetzt aber wieder aufgetaucht ist. Es ist klar, daß MELANCHTHON diesen Vers öfters als Hochzeitsgruß benützte. Deswegen ist auch dessen Entstehungszeit und damit Datum unseres Autographs nicht genau feststellbar. Wir bekommen dazu auch dadurch keinen brauchbaren Anhaltspunkt, daß das Autograph in einem Band aus dem Jahr 1545 auftauchte.¹¹ Man kann wohl das Jahr 1550 als terminus a quo bezeichnen, aber 1545 als solchen anzunehmen fehlt jeder Grund.

Das in Budapest befindliche Manuskript hat immerhin den besonderen Wert, daß es eine bis jetzt unbekannte Variante des Distichons bietet.

In deutscher Übersetzung lautet also das Autograph MELANCHTHONS:

„Der ewige Gott, welcher reiner und heiliger Geist ist, nimmt nur die Opfer eines heiligen Sinnes an. Er hat auch mit heiligen Gesetzen die Reinheit der Ehe verordnet. Darum verehere Gott mit gottesfürchtigem Lebenswandel.“

»Bei einer Hochzeit: ich bitte auch Gott, den Gründer des menschlichen Geschlechts, er möge die Ehe glücklich machen und segnen.«

Im Übrigen sind beide Varianten des griechischen Distichons ein Beleg dafür, daß es MELANCHTHON verstand, auch grammatikalische Formen des ionischen Dialekts in seinen Epigrammen sachgemäß zu verwenden.

KÁROLY KARNER—JENŐ SÓLYOM

Richardson Bethlen Gábor-portréja egy Apponyianában. A magyar történettudomány a BETHLEN Gáborra vonatkozó idegen forrásmunkák közül régóta idézi Sir Thomas ROE konstantinápolyi angol nagykövet jelentéseit.¹ Ezeknek egy példánya az OSzK APPONYI-gyűjteményében megtalálható.² Cím lapja magyarul a következő:

„Sir Thomas Roe tárgyalásai az ozmán portánál való követsége alatt 1621—1628-ig. Tartalma: Különleges és fontos ügyek nemcsak a török birodalomra, de más európai

⁹ Zuerst veröffentlicht von Paul FLEMMING in *Beiträge zum Briefwechsel Melanchthons aus der Briefsammlung von Jacob Monaus in der Ste Geneviève-Bibliothek zu Paris = Jahresbericht der Königlichen Landesschule Pforta* 1904. Programm Nr. 291. Naumburg a. S.: H. Sieling, 1904, S. 32. (Mitteilung von Herrn Prof. W. Hammer.)

¹⁰ Soweit die brieflichen Mitteilungen von Herrn Prof. W. HAMMER, dem wir auch an dieser Stelle für seine Hilfsbereitschaft herzlich danken.

¹¹ Da das Autograph MELANCHTHONS und der PLINIUS-Band unserer Meinung nach anfangs nicht zusammenhingen, setzen wir die Aufgabe hintan, die Provenienz des Bandes mit all seinen Annexen zu untersuchen. Besonders die Randbemerkungen, die in ungarischer Beziehung offensichtlich sehr beachtenswert sind, bedürfen einer gründlichen und speziellen philologischen Untersuchung. Diese Aufgabe bleibt auch nach unserer Mitteilung über das MELANCHTHON-Autograph weiterhin zu erfüllen.

¹ ANGYAL, David: *Geschichte der politischen Beziehungen Siebenbürgens zu England*. Budapest 1905. 20—39. l. SZEKFÜ Gyula: *Bethlen Gábor*. Bp. 1929. 219, 228. l. KOSÁRY Domokos: *Gabriel Bethlen, Transylvania in the XVIIth century*. = *The Slavonic and East-European Review*. 1937. 163—173. l.

² APPONYI: *Hungarica IV*. 346—349. 2454. sz.

államokra vonatkozóan is abban a korszakban. Levelezése Csehország királynőjével, Bethlen Gáborral Erdély fejedelmével és különféle nemzetek potentátjaival stb. Sok hasznos és tanulságos részlettel az ipar és kereskedelem viszonylatában, valamint az irodalom, az ókori kéziratok, érmek, feliratok és más régiségek tárgyában. Az eredetiekből most először kiadva. Nyomtatta Samuel Richardson, a tudományok fejlesztésére alakult társaság költségén, London 1740.”

Eddig sem a magyar történettudomány, sem a magyar–angol irodalmi kapcsolatok³ kutatása nem vette tudomásul az egyébként a címlapon is feltüntetett kiadó nevét, aki nem más, mint Samuel RICHARDSON, a XVIII. századi angol irodalom nagy alakja, az európai regény egy évszázadra szóló műfaji szerkezetének és hangnemének meghatározója.⁴ RICHARDSON (1689–1761) udvari nyomdász volt, hivatalos címe szerint: „Az alsóházi napló nyomdása, az állami nyomda vezetője, a királyi törvények kiadója.” 1728-tól kezdve 26 kötetben adta ki a *Journal of the House of Commonst*, 1736–38-ig a *Daily Journal* és a *Daily Garther* szerkesztője volt, 1739-ben pedig levélmintakönyvet bocsátott közre. Ugyanebben az évben adta ki az európai regénytörténetben oly nagy hatást gyakorolt *Pamela* c. regényét, 1744-ben a *Clarissát* és 1751-ben a *Grandisont*. HALÁSZ Gábor szerint „regényei nemcsak tartalmukkal, de levélformájukkal is mintaadóvá váltak”.⁵ Az angol irodalomban STERNE-re és FIELDING-re, a franciában DIDEROT-ra, MARIVAUX-ra, ROUSSEAU-ra és VOLTAIRE-re, a németben GELLERT-re, WIELAND-ra és GOETHE-re hatott, akik róla elismeréssel és elragadtatással nyilatkoztak. Angol irodalomtörténészek szerint KÁRMÁN *Fanny hagyományaira* is RICHARDSON, és nem GOETHE hatott közvetlenül. Az angol és a világirodalomnak ilyen nagyjelentőségű alakja adta tehát ki azokat a leveleket, amelyekről KOSÁRY Domokos így ír: „A konstantinápolyi angol követ valósággal folytatásos elbeszélést képező jelentéseinek igen érdekes anyaga.”⁶ RICHARDSON II. György angol királynak ajánlta az angol könyvnyomtatás remekét. Erre a kéziratra Sir Thomas ROE-nak az angol diplomácia történetében viselt kivételes szerepe hívhatta föl a figyelmét. Jelentőségéről ezeket írja bevezetésében:

„Bátorkodhatunk kijelenteni, hogy tekintetbe véve azokat a nehézségeket és veszélyeket, amelyek posztjával jártak, és pedig az ozmán udvar akkori lázadásait és zűrzavaraikat; megbízásainak sokféleségét; rátámadó aktív ellenségeit; a megbízhatatlan és arrogáns minisztereket, akikkel a portán tárgyalnia kellett, azok gyakori váltakozását általában rosszról még rosszabbra; Erdély fejedelmének határozott politikáját és kétértelműségét, aki sajátmagát kora leghatalmasabb fejedelmévé tette, valamint Anglia ügyeinek siralmas állapotát, amelyek által az angol korona külföldi befolyása meggyöngült . . . ha mindezeket a dolgokat tekintetbe vesszük . . . bátorkodunk kijelenteni, hogy Sir Thomas Roe a legalkalmasabb, legbölcsebb, legéberebb és lelegendíthetlenebb követekek egyike volt, akik valaha is megjelentek azon a poszton.”

Sir Thomas ROE jelentéseiben, amelyek ma is az angol diplomáciai levelezés mintadarabjai közé tartoznak, bőven beszámol BETHLEN Gáborról, akinél akkreditálva volt.⁷ Samuel RICHARDSON nemcsak mint ezekben a jelentésekben üzenet szimatoló kiadó, hanem mint a lélektani mélységek iránt is érdeklődő regényíró ROE irodalmi

³ FEST Sándor: *Magyarország angol regényekben 1700–1848.* = *Egyet. Phil. Közl.* 1914. 316, 400. l.

⁴ *Encyclopaedia Britannica* 19. k. London 1929. 290–291. l.

⁵ *Az angol irodalom kincsháza* Bp. é. n. 133. l.

⁶ *Bevezetés a magyar történetírás forrásaiba és irodalmába.* Bp. 1951. I. 332. l.

⁷ GÁL István: *Borsos Tamás Londonban őrzött két levele.* *Korunk* 1969. 932–934. l. — Ua.: *Bethlen Gábor és Erdélye egy korabeli angol enciklopédiában.* (Sajtó alatt.)

értékű jelentéseiből valóságos regényhősként látja kiemelkedni BETHLEN Gábor izgató személyiségét. Ezt írja Erdély fejedelméről.:

„A legnagyobb figyelmet mindenkiféle Bethlen Gábor hívja magára, Erdély fejedelme, aki annak a kornak leghíresebb történelmi szereplője volt és akit a törökök a császáriakkal váltakozva hol körüludvaroltak, hol meg rettegtek tőle, akárcsak Európa más uralkodói. És minthogy a fejedelem és a vele való béketárgyalások ennek a munkának nagy részét foglalják el, helyénvaló lesz némi rövid vázlatot adni róla, hogy az olvasót jobban képesítsük arra, hogy megértse, ami ebben a gyűjteményben róla szól.

Ez a fejedelem egyszerű köznemesnek született Erdélyben, és nagyon kis birtoka volt ott. De nagyműveltségű és ügyes személyiség lévén, behízelegte magát Báthory Gábornak, az ország fejedelmének kegyeibe, akit a megfelelő eszközöket megtalálva végül a törökök segítségével sikerült lemondatnia és helyébe saját magát ismertetnie el Erdély fejedelméül. Az 1619. évben, mielőtt ezek a tárgyalások elkezdődtek, a csehországi zavarokat saját hasznára fordítva, a magyar királyság nagy részét elfoglalta és gondoskodott róla, hogy kikiáltásáért királyának. A lengyel királyságra nézve is voltak tervei, abban az országban is szervezett magának egy meglehetősen csoportot, aztán el szeretne volna venni az osztrák ház egyik nőtagját, de végül is beérte a brandenburgi házból valóval. Hadviselésben és diplomáciában korának egyik legtekintélyesebb uralkodója azáltal, hogy hatalmában állt török tanácsosait irányítani, ahogy számos esetben megtette, bár alárendelt és adófizető fejedelem volt; saját országát kitűnően kormányozta; és áthatolhatatlan kétszínűségével korának valamennyi fejedelmét és követét izgalomban tartotta; ezt a szerepet (s ezt nem dicséretére említjük) bizonyos fokig kénytelen volt megjátszani a két hatalmas birodalom közti helyzetéből következően, ezek közül az egyiknek hűbérese volt, a másiknak meg állandóan fenyegetése alatt állott. hiszen valamennyi birtokára igényt tartott. . . Ez a tevékeny és féktelen fejedelem, aki, ahogy Sir Thomas Roe megfigyelte, sohasem nyugodott, de állandó viharok voltak maga is, éppen tervezetéseiben közben halt meg végül is 1629-ben, egy évvel azután, hogy ezek a tárgyalások befejeződtek.”

Sir Thomas ROE-nak RICHARDSON által irodalmi értékűnek fémjelzett levelestömbje vagy egy századig meghatározta az angol irodalom képét BETHLEN Gáborról. Bár az egykorú sajtó, az első angol hírlapok sora állandóan beszámol hadműveleteiről és diplomáciai tárgyalásairól,⁸ ezek a napi hír rövidegű sajtóközlemények nem tekinthetők a romantika BETHLEN Gábor-arc képe forrásának. William GODWIN *St. Leon* c. regényében (1799) a ROE jelentéseinek kellemetlenebb vonásaiból összeeskábált BETHLEN-figurát állít be Magyarországon játszódó utópisztikus regénye hőségé.⁹ Lord BYRON pedig *Werner* c. drámájában már ravaszdi udvaroncnak; és nem is uralkodónak teszi meg Gábor BETHLEN néven.¹⁰ A Sir Thomas ROE számára kínzó rejtélyként megnyilvánuló BETHLEN Gábor torzképe még a mai angol történetírásban is talál követőjére, és pedig nem is kisebb angol történész, mint C. V. WEDGWOOD, a harmincéves háború mai angol szakértőjének nagy példányszámban közkézen forgó kézikönyvében, aholis a következőket írja Erdély fejedelméről:¹¹

„Bethlen Gábor útja a trónra kanyargós volt, tele intrikával és ahogy ellenségei ották, meggyalázva gyilkossággal. Módszere, hogy ezt megtartsa, kegyetlenül hatásos volt, de a belső nyugtalanságtól megszabadult azáltal, hogy rajongó alattvalóit majdnem évente háborúba vitte. Ragyogó katona és ravasz diplomata. háborút és szövetséget a törökkel, a lengyelekkel és a császárral egymásután váltogatott. És minthogy nemesek kalvinista volt de a maga sajátos módján nagyon odaadó hívő is, 1619-i nyári hadjárataiért a cseh protestánsok súlyos állapota elég indok.”

GÁL ISTVÁN

⁸ RÓNA ÉVA: *Hungary and the beginnings of English journalism. = Angol Fil. Tan.* 1942. 54 - 70. l.

⁹ GODWIN, William: *St. Leon*. II. kiad. London 1831. 368. s. köv. l.

¹⁰ KROFF, Lajos: *Bethlen Gábor in English literature = Hung. Spectator*. 1913. 88 - 90. l.

¹¹ *The Thirty Years War*. London 1957. 88. l.

A pozsonyi Slovenskje Narodnje Novini történetéhez. Ludevit STÚR 1845-ben kapta meg uralkodói döntés alapján a lapengedélyt a *Slovenskje Narodnje Novini* kiadására.¹ A Pozsonyban kiadott lap és irodalmi melléklete, az *Orol Tatransky* hamarosan népszerű lett a hazai szlovákság körében, nemsokára a példányszáma is emelkedhetett. A hetenként kétszer megjelenő *Slovenskje Narodnje Novini* szerkesztői 1847-ben már a hírlap terjedelmének bővítésére is gondolhattak, félív helyett ív nagyságban kívánták kiadni.² A bővítést elsősorban az országgyűlés összehívása tette indokolttá, STÚR-ék ennek vitáiról részletesen kívánták tájékoztatni az olvasókat saját anyanyelvükön, a STÚR-féle irodalmi nyelven. Maga STÚR mint személyes résztvevő tudósíthatta volna olvasóit a pozsonyi országgyűlés vitáiról mivel ő maga Zólyom város követe volt. Az országgyűlés anyagának ismertetésére és a lap bővítésére kért szabadalmat is. STÚR, a szerkesztő írta meg magyar nyelven, felterjesztését a Helytartó Tanácsnak 1847-ben el is küldte. Erről a figyelemre méltó körülményről mindaddig nem tájékoztat a *Slovenskje Narodnje Novini* történetével foglalkozó sajtótörténeti irodalom. Nem tér ki erre a körülményre a *Slovenskje Narodnje Novini* faksimile kiadása elé írt alapos tanulmány³ sem. Így nem látszik érdektelennek STÚR magyar nyelvű kérvényének a közzététele. STÚR folyamodványa az Országos Levéltár „Departamentum revisionis librorum” iratai között maradt fenn. Íme a beadvány teljes szövege:

„Fenséges Császári Királyi Főherceg
Főméltóságu Magyar Királyi Helytartó Tanács
Kegyelmes Uram
Kegyes Uraim!

Aloirlt, mint Pozsonyi szláv Ujság szerkesztője, hogy az ezen hírlapot olvasó közönséget is közeledő Országgyűlésen előfordulandó tárgyakkal megösmertessem, bátorkodom mély alázattal folyamodni Nagyméltóságu Magyar Királyi Helytartó Tanácshoz, — azon kegyesen megengedendő, 's más hazai hírlapoknak meg is engedett Szabadalomért, mely szerint ezen hírlapban, mely Ő Császári Királyi Felseége Kegyes megengedéséből már 3 év óta megjelenik, közeledő országgyűlési vitákat kiadhassam 's tisztelt olvasó közönséggel közölhessem.

Melly alázatos kérésemet ismételve mély tisztelettel maradtam
Fenséges Császári Királyi Főhercegségednek
Nagyméltóságu Magyar Királyi Helytartó Tanácsnak

Alázatos szolgája

Stúr Lajos
Slovenskje Narodnje Novini
szerkesztője.”⁴

A felsőbb hatóságoknak gyakorlatilag nem is volt különösebb kifogásuk az országgyűlési viták közlésével és a lap terjedelmének félívről egy ívre való felemelésével kapcsolatban. Csupán egy jellemzően rövidlátó kikötésük volt, hogy a *Slovenskje Narodnje Novini*-ban közölt országgyűlési tudósítások szövege semmiben nem térhet el a pozsonyi német lapok vagy a *Budapesti Híradó* szövegétől. Ezzel azt akarták megakadályozni, hogy STÚR-ék az országgyűlés vitáihoz bármilyen kommentárt is fűzhessenek. Az irat szövege így ír erről:

„Az országgyűlési tanácskozásoknak lapjában leendő közöltetése olly feltétel alatt engedtetett meg: hogy azok közlésében magát szorososan vagy a Pozsonyban megjelenő

¹ VIGH Károly: *A tizenkilencedik század szlovák hírlaptörténete*. Bp. 1945. 12. 1.

² OL Htt. Dep. rev. libr. 1847 — 11 — 90a.

³ Dr. FRANO RUTKAY: *O Slovenských Národných Novinách*. Bratislava, 1956.

⁴ OL Htt. Dep. rev. libr. 1847 — 11 — 117.

német laphoz vagy a »Budapesti Híradóhoz« alkalmazván az ezekben foglaltakon kívül az országgyűlésre vonatkozóan mit sem közölhessen.⁵

A *Slovenskije Narodnje Novini* 1848-tól valóban kettős terjedelemben jelent meg és mérete is megváltozott.

Maga STÚR 1848. január 15-én még felszólalt a pozsonyi országgyűlésen a magyar nyelv és nemzetiségről szóló törvényjavaslat vitájában.⁶ Zólyom város követe ekkor mondotta el emlékezetes beszédét a jobbágyfelszabadítás ügyében, mely alkalommal Kossuth is elismerését fejezte ki Stúrnak.⁷ A január 15-iki beszéd következtében Ludevit STÚR, a *Slovenskije Narodnje Novini* szerkesztője a szabadságharc küszöbén álló ország vezető publicista politikusai közé emelkedett; a beszédből és annak a magyar diétai baloldal részéről tanúsított elismerő fogadtatásából aligha volt kikövetkeztethető Kossuth és STÚR, a magyar és szlovák forradalmi szabadságmozgalom szembekerülése és összeütközése.

A *Slovenskije Narodnje Novini* az új formátumban nem sokáig jelenhetett meg; 1848 nyarán beszüntette megjelenését. Utolsó ismert száma 1848. június 9-ről való.

BATÁRI GYULA

Hírlapolvasás egy régi munkáskönyvtárban. Hetvenöt éve, 1895. október 2-án alakult meg a Diósgyőri Józserenese Dal- és Önképzőkör könyvtára. A 335 tagot képviselő választmány elhatározta, hogy havonta 15–20 forintért könyveket vásárolnak. Beszereznek egy könyvszekrényt is, 60 forint értékben. Határozatot hoznak, hogy a dalkör által rendezett táncmulatságok jövedelmének 10 százalékát a könyvtár javára fordítják. Beszerzésre egy bizottságot alakítanak, s az első vásárlások alkalmával 300 forintot költenek könyvekre. Ezért a munkáért a bizottsági tagokat fejenként 5 forint rapidíj illeti meg. (Választmányi jegyzőkönyv, 1895. okt. 2.) A megvásárolt könyvek elhelyezése ügyében a választmány kérelemmel fordul a gyár vezetőségéhez, hogy engedélyezze a könyvtár működését a munkáséteremben.

Az olvasókör megalakulásának története tulajdonképpen alig több ennél. Annál érdekesebb viszont az olvasókör tevékenysége az alakulást követő évtizedekben. A vasgyári irattárból nemrégiben előkerült egyleti jegyzőkönyvek, könyvtári dokumentumok sok olyan, eddig általunk alig ismert kérdésre is választ adnak, mint például az egyleti könyvtár hírlapállománya, s azoknak a mai használattól eltérő igénybevétele. Ugyanis sem az egylet, sem pedig a könyvtár szabályzata nem említi a folyóiratok és hírlapok használatának módját. A kiadott könyvjegyzékek, nyomtatott katalógusok sem tüntetik fel a könyvtárban található folyóiratokat, csupán a választmányi és a közgyűlési jegyzőkönyvek említik ezt a tevékenységet. Ezek a jegyzőkönyvek a választmányi ülésekről kéthavonta készültek. A könyvtár könyveit a befizetett tagsági díjak fejében bárki használhatta, azonban a folyóiratok olvasására a választmányi üléseken kellett az igényeket benyújtani. Mindig a közgyűlés döntötte el, hogy kik és milyen összegért vehetik bérbe az igényelt folyóiratokat. Az új tagoktól a választmányi ülés által megállapított óvadék összegét szedték be, és ezt a pénztárba befizették. (Alapszabály, 21. §.)

⁵ OL Htt. Dep. rev. libr. 1847 – 11 151a.

⁶ Országgyűlési Napló, rendek naplója. 1848. I. 100. I (XXI. ülés naplója. 1848. jan. 15.)

⁷ Vö. KEMÉNY G. Gábor (szerk.): *A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből.* Bp. 1962. 935. l.

Általában kéthavonta vagy negyedévenként került sor a folyóiratok árverésére. Bár az egyleti könyvtár 1895-ben alakult meg, az első lapárverésre csak 1906-ban került sor (*Budapesti Hírlap, Vasárnapi Újság, Budapest, Mátyás Diák, Magyar Hírlap, Ellenzék*). Ezek a folyóiratok egyébként azonosak az első folyóiratrendelések választékával is. (Három német nyelvű folyóiraatra nem volt igény).

A bérbeadásokból negyedévenként 20–25 koronát szedtek be. (Átlagosan egy koronáért vásároltak akkor egy kötet könyvet. A választmány által jóváhagyott évi beszerzési keret 200 korona volt, de ezt már az első vásárlásnál túllépték 124 koronával.) Egy hengerész 8–12 koronát, fiatal szakmunkás 4–5 koronát, alárendeltebb szakmunkás 3 koronát keresett műszakonként. (*Munka* 1907. 4. sz.)

A hírlapok beszerzési költségeit esetenként a választmányi ülés szavazta meg. Ugyanakkor döntöttek el az egyes hírlapok bérleti díjait is. Egy-egy folyóirat bérleti díját 1–3 koronában állapították meg, s ezt az összeget a bérlőknek a helyszínen be kellett a pénztárba fizetni. A folyóiratokat a kisegítő fiúk (négy könyvtári kisegítő fiú volt, ezek havonta 1–2 koronát kaptak) házhoz kézbesítették. A megrongálódott vagy kiselejtezett folyóiratokat a könyvtárosnak be kellett mutatnia a választmánynak. A vissza nem adott folyóiratokkal kapcsolatosan a választmány úgy határozott, hogy a folyóiratok értékének a közgyűlés által meghatározott arányos részét levonhatja a bérlők fizetéséből.

Az alakulást követő évek jelentősebb változások nélkül telnek el. Majd csak 1913-ban történnek módosulások. Az olvasóterembe 60 koronáért ülőbútorokat és asztalokat vásárolnak, s bővítik a folyóiratok választékát is. Az előzőekhez megrendelik: Az *Újság, Világkrónika, Tolnai Világglapja, Diósgyőri Hírlap* c. lapokat. A miskolci *Ellenzék* helyett – mivel ez csak kéthetenként háromszor jelent meg – a *Miskolci Naplót* rendelik meg. Még az év végén a decemberi választmányi ülésen újabb folyóiratok megrendelését határozzák el. (*Új Idők, Felműjság, Bányászati és Kohászati Lapok*.) Az 1914. januári választmányi ülésen a Diósgyőri Vasas Torna Klub kérésére az évi 8 koronába kerülő *Sportvilág* c. laphoz az egylet 3 koronával járul hozzá. (A sportújságot másnap a beszerzési árán kiárusították.)

1915–16-ban némi visszaesés tapasztalható. Az egylet inkább segélyező szerepet töltött be. A vasgyári dolgozók száma ekkorra már eléri a 12 000 főt, az olvasókör állománya pedig már 2500 kötet könyv. (*Magyar Minerva* 1915.) Megromlik az egylet viszonya a Vas- és Fémmunkások Miskolci Csoportjával. A Fémmunkás Szövetség az egylet dalárdáját nyilvános szereplésre kéri fel, az elnök viszont kijelenti, hogy ellene van a dalárda szerepeltetésének, mert a „Jószerecse” kulturális egyesület, és az alapszabály értelmében sem működhet közre egy politikai egyesület rendezvényén. (Választmányi jegyzőkönyv, 1917. szeptember 7.)

Ez azonban, mint a későbbi események is bizonyítják, csak szólam volt. A gyár vezetői is csak akkor támogatták az egyletet, ha annak tevékenysége az akkor uralkodó eszméket szolgálta. Erről tanúskodik az a jegyzőkönyvi híryanag is, amely arról számol be, hogy a gyár vezetősége a *Germinal* c. film előadásait az ott tapasztalt hangulat miatt betiltotta.

1918 és 1924 között a jegyzőkönyvek nem említik a folyóiratok bérbeadását. A rangos miskolci napilap, a *Miskolci Napló* viszont egy nyilvános miskolci könyvtár kérdésével foglalkozik. Számba veszi a miskolci egyleti és intézeti könyvtárakat, azok olvasótermeit, s nyilvánossá tételüket sürgeti. (1921. 7. sz. 1. l.)

Az első világháború után, 1925–26-ban tartják az első közgyűlést. A titkári jelentés a korábbiaktól eltérő módon hívja fel a figyelmet a hírlapok olvasására. Nagy propagandát fejtenek ki a hírlapok olvasása érdekében.

Az elnökségi beszámoló felsorolja azokat a hírlapokat, amelyeket ismét köl-

csönözni, illetve — a régebbi számokat — bérbe venni lehet. (A bérbevétel mindig csak a használt hírlapokra vonatkozott. *Pesti Hírlap, Budapesti Hírlap, Nemzeti Újság, Szózat, Miskolci Napló, Népszava, A Nemzet, Új Idők, Népakarat, Órálló, Nemzeti Sport, Magyar Jalu, Barázda, Magyarság, Magyar Dal, Képes Krónika, Színházi Élet, Természet-tudományi Közlöny*).

1928-at kritikus időszakként említik a jegyzőkönyvek. Hogy ez valóban így volt, legjobb példa rá, hogy a Villamossági RT igazgatója a Miskolc és Diósgyőr-Vasgyár között közlekedő villamosokon 1928-ban hírlapokat, folyóiratokat helyeztetett el azzal a céllal, hogy ez növelni fogja a miskolci villamosok gyér forgalmát. A vasgyári igazgatóság ugyanakkor több példányban előfizet a *Nemzeti Figyelőre*, az egylet elnöke pedig közgyűlésen hívja fel a figyelmet az üzem által megrendelt lapok olvasására.

1930 és 1940 között a különböző pártok kampányokat szerveznek az egyes folyóiratok megrendelésére. 1931-ben az SZDP is megindítja az olvasó *Népszava* terjesztését. Ez a mozgalom nemcsak az előfizetők, hanem az olvasóköri hírlapolvasók számát is növeli. Azonban nem hosszú életű, mert a vasgyár vezetői nem veszik jó néven, s csakhamar töröltetik a *Népszavát* a rendelő jegyzékekről is.

A negyvenes évek elején a belügyminiszter tilalmi rendelete miatt a választmányi üléseket is már csak úgy tarthatták meg, hogy ha azokat a rendőrség ellenőrizte. Ennek következményeként csak olyan művek és folyóiratok kerülhettek a könyvtárba, amelyekkel a gyár vezetősége is egyetértett. Az 1941. december 11-én tartott választmányi ülés folyóiratrendelése híven tükrözi az akkori állapotokat. (*Magyar Élet, Magyar Jövő, Szív, Református Élet, Új Nemzedék, Új Magyarság, Pesti Újság, Nemzeti Sport, Természet-tudományi Közlöny, Búvár, Tolnai Világlapja, Új Idők, Magyar Dal, Öröm és Munka, Sakkvilág, Vasárnapi Újság.*) „A kihagyott lapokkal kapcsolatban az elnök megjegyzi, hogy azok azért váltak szükségtelenekké, mivel részben tárgyuk egyirányú, másrészt pedig tagjainkat nem igen érdeklő tárgyak. A *Népszavával* kapcsolatban pedig bejelenti, hogy mellőzéséhez kommentárt nem fűz, mert mindenkinek éreznie kell az új idők szelét. Az elnök kéri a választmány hozzájárulását a bizottság eme előterjesztéséhez. A választmány azonban nem fogadja el a javaslatot, és úgy határoznak, hogy közgyűlés elé viszik az ügyet, mivel már a múltban is sok kellemetlenségük volt a *Népszava* miatt.” (Választmányi ülés jegyzőkönyve 1941. dec. 11.)

Az 1945. szeptember 16-án tartott rendkívüli közgyűlésen olyan határozat születik, hogy a Jószerencse továbbra is megtartja autonómiáját. Indítványt terjesztenek be a név módosítására. 1945 és 1947 között Jószerencse Vasas Kultúregyesület néven működik tovább, gyakorlatilag azonban az üzem szakszervezeti bizottságának irányítása alatt teljesen újjászervezik a hetvenöt éves múltra visszatekintő munkáskönyvtárat.

MAGYAR ANDRÁS

Vörösmarty, Szabó Lőrinc és egy rejtélyes Shakespeare-sonett. Amikor az 1950/51. tanévben a Lenin Intézetben a magyar műfordítás történetét adtam elő, erősen foglalkoztatott a VÖRÖSMARTY versei közt található *A' féltékeny* c. sonett problémája. A vers a költő életében két alkalommal jelent meg úgy, mint SHAKESPEARE-ből készített fordítás: először az 1845-ös *Minden Munkáinak* 2. kötetében, majd az 1847-es egykötetes kiadásban. Szövegét először a VÖRÖSMARTY szerkesztette *Athenaeum* 1837. évfolyamának 18. (aug. 31.) száma közölte SHAKESPEARE nevének feltüntetése nélkül, a költő azonban, amiről GYULAI Páltól értesültünk, a saját példányába a cím után ironnal oda jegyezte: *Shakespeare-ből*. A shakespeare-i lejtésű és hangvételű sonett szövege a következő:

A' féltékeny

Setét hajadnak árnyában nyugodtam
 'S nyugalmam nem volt enyhe' 's békhozó:
 Kegyelmed' távozásán riadoztam,
 Melly mint hajad' lengése, változó.

Félt ennyi kincset bírnai aggodalmam,
 Melly osztozatlan 's egynek adva jó;
 De átok és bűn többre pazaroltan,
 És semmivé lesz, mint az esküszó.

Iszonynak háza lett lázadt szívemből:
 Kéj és gyönyör kínokká váltanak,
 Hogy kárhózzal ostorozzanak.

Felrémülék irigylett nyúghelyemből
 'S szemedbe nézni hitt egy gondolat,
 'S szemedben ah! órangyalom mulat.

R. 1

Az érdekes verssel kapcsolatban GYULAI kritikai jegyzetekkel ellátott két VÖRÖSMARTY-kiadásában a következőket fűzte: az 1864-es edicióban a cím után oda tette (Shakespeare-ből), majd megjegyezte „az Athenaeumban, úgy látszik feledékenységből, kimaradt, hogy e költemény Shakspeare sonettjeiből van fordítva, saját példányába maga Vörösmarty oda írta; Minden Munkáiban Shakspeare nevével jelent meg”. GYULAI ebben a kiadásában tehát még mint SHAKESPEARE-fordítást közli. Az 1884-es kritikai kiadásban azonban a vers címe után nem tünteti fel, hogy (Shakespeareből), kritikai jegyzeteiben pedig már azt írja: „A M. M. I. kiadásában, valamint a II-ikban is a cím alatt ez áll *Shakspeare*ből, az első kiadásban ez hiányzik, de Vörösmarty saját példányába ironnal oda jegyezte. Azonban Shakspeare sonettjei között e költemény eredetije nem található meg, s ezért most a cím alól kihagytam a *Shakspeare* nevét. Eredeti-e vagy más angol költő sonettje vagy Shakspeare sonettjei oly kiadásából való, a mely kevésbé ismeretes, mindez nem bizonyos.”

Problémámmal a szonettek legkiválóbb tolmácsolójához, SZABÓ Lőrinc barátomhoz fordultam, aki szokásos szívélyességével azonnal válaszolt kérésemre. Levelében nemcsak a szonettek vonatkozóan közölt érdekes új szempontokat, de az műfordítói erudíciójára nézve is igen jelentős dokumentum, ezért teljes egészében közöljük:

Budapest 1950. dec. 16.

Kedves Barátom!

A kérdezett Vörösmarty-vers nem Shakespeare-fordítás, a Szonettek-ben (154 darab) nincs benne. Hogy ő maga annak tüntette fel, s hogy ezt Gyulay is elhitte, azt annakidején, amikor a Szonetteket először fordítottam, tehát 1920 táján, többször tárgyalgattuk Babits-csal és Schöpflin bácsival is. A „Szonettek”-ben, mondom, nincs benne semmi efféle: s most megint átnéztem Sh. egyéb tekintetbe jöhető verseit (Szenvedélyes Zarándok, stb.): nem, ez nem eredeti vers! A színművekbe itt-ott beleszótt szonettek vagy különálló prólogok is egészen másfélék. Valami ismeretlen oka lehetett V. rejtőzködésének; esetleg csak az, hogy mintegy stilizáltan beszélt s félig játékból, félig saját élményből „fogni” próbálta a Sh. szonettek hangját s ezt a rögtönzést „nem tekintette” magáénak. A hang heve megfelelna a sh-i szonetteknek, az egészet azonban én romantikusabbnak érzem valamivel, mint amilyenek a Sh.-éi. Maga a vers nagyon

¹ Hogy az R betű VÖRÖSMARTY jele, I. *Vörösmarty Mihály Összes Munkái*. I. köt. 1884. 415. l. és GULYÁS Pál: *Magyar írói álnév lexikon*. 1956. 364. l.

szép; nyitja, tartalmilag, nyilván az utolsó sor: mit kell értenünk a „mulat” szón: „gúnyolódik”? vagy „élvez”? Valami vamp-szerű magatartást tanúsít az „órangyal” vagy csak „van, időzik”?

Jó ünnepeket s újévet! Öllelek

Lőrinc

Mindezekről eltekintve az az érzésünk, hogy GYULAI és SZABÓ Lőrinc véleménye ellenére *A' féltékeny* nem VÖRÖSMARTY eredeti verse, hanem fordítás, erre enged következtetni a kissé nehézkes szöösszetétel („békhozó”), a vers formai és strukturális komponáltsága, valamint az a lehetőség, hogy a szonett SHAKESPEARE egyéb verses művei közé ékelve vagy talán a drámai szövegekből kihalítva kerekedett VÖRÖSMARTYNÁL önálló „költeményé”.

KOZOCSA SÁNDOR

Le poète et la censure. Les procès de Gyula Illyés (1922–1945). «Rares sont, certes, les années en Hongrie aussi hostiles à la littérature que celles entre les deux guerres mondiales . . .» — écrit le poète ILLYÉS en 1942.

La carrière de Gyula ILLYÉS entre 1919 et 1945 marque l'opposition, une lutte aigüe entre le pouvoir d'État et la poésie, au point d'en devenir même le symbole.

En 1922, ILLYÉS doit quitter sa patrie et son peuple, mais ce dernier, il le retrouve, plus entièrement que jamais, au-delà de la frontière. Lorsqu'après quatre ans de séjour forcé à l'étranger, il est de retour dans son pays, il se voit surveillé, où qu'il se rende, quoi qu'il fasse, par la police. D'un oeil vigilant, l'appareil d'État de la Hongrie antirévolutionnaire le suit jusqu'à la libération. Des actes secrètes, des rapports confidentiels recèlent les informations à son sujet. Dans le Livre Noir de la police, on avait enregistré le poète en faisant accompagner son nom — comme d'ailleurs celui de 38000 d'autres personnes, dont de poètes, d'écrivains et d'artistes, — par la lettre „k”, signifiant **communiste**.

Une autre acte confidentielle des autorités policières, le Livre Rouge, le désigne en ces termes: «Il est membre de l'Association Internationale des Écrivains Révolutionnaires. En 1934, il a participé au congrès de Moscou . . . Il fit ses études à Paris, où la poésie française moderne exerça une grande influence sur son âme. Cette influence se heurta aux souvenirs qu'il avait gardés des entourages de son pays natal, et aux événements de la vie campagnarde qui ranimaient encore son esprit. C'est de la rencontre de ces effets différents qu'est né son expressionnisme où l'art d'exprimer a besoin d'une forme spécifique, adaptée à l'idée. En dernière analyse, c'est l'influence multiple de mouvements littéraires extrémistes qui prévaut dans ses oeuvres remplies des idées du bolchévisme . . .» A l'appui de ces termes, le livre cite la déclaration d'Illyés lui-même: «Parmi les différentes classes de la société, ce sont les ouvriers que je trouve les plus doués d'esprit, les mieux remplis d'intelligence, et d'âme ouverte aux idées nouvelles.»¹

Ses paroles et ses gestes, toutes les stations de sa vie et de son activité sont enregistrés dans des actes officielles, tandisque le poète lui-même suit le chemin, sans crainte ni défaillance, dans lequel il s'est engagé. A Paris, il publie des poèmes sous le pseudonyme Bálint KAPOSÍ, dont il signe aussi son drame *Margitkőrúti fogházban* (*Dans la prison du Boulevard Margit*) contenant des souvenirs de la République Hongroise des Conseils de 1919. Après son retour en Hongrie, il publie des poèmes signés du pseudonyme Anna CSABAY, et des vers écrits pour le recueil de poèmes révolutionnaires, propagé clandestinement, sous le nom de Sándor VÁRI.

¹ *Népszava*. 14 février 1934.

Il est présent partout où il se sent obligé d'être, poussé par son art et son humanisme. En 1932, le mouvement ouvrier, qui vient de prendre de l'essor, est attaqué et écrasé par le gouvernement. Le Comité contre la loi martiale de la Fédération des associations pour l'abolition de la peine capitale proteste contre l'exécution d'Imre SALLAI et de Sándor FÜRST. Plusieurs intellectuels, assignés devant les tribunaux, doivent subir un interrogatoire pour avoir participé à la rédaction du texte du tract contenant la protestation. Parmi ceux-ci se trouve aussi Attila JÓZSEF et Gyula ILLYÉS qui affirment hautement d'avoir contribué à la création du tract incriminé et ils se déclarent prêts à en assumer la responsabilité.

Le procès du mouvement «Front de Mars» a lieu en 1937. Des poursuites sont entamées contre le poète et d'autres encore pour y avoir participé et rédigé le programme sous le titre: «La nation hongroise que désire-t... elle d'obtenir?». Aussi sont-ils condamnés à deux mois de prison.

En 1940, il publie un article dans le journal *Magyar Nemzet* en faveur des prisonniers. C'est grâce à cet article que soixante prisonniers hongrois communistes internés échappent à la mort.²

En automne 1941, il fait paraître une nouvelle revue littéraire, intitulée *Magyar Csillag* (Étoile Hongroise), qui ne se lasse pas de résister, par les moyens de l'art, contre l'expansion du fascisme jusqu'au jour où elle sera interdite. Et ce jour ne tarde pas beaucoup à arriver pour marquer en même temps, en 1944, la fuite du poète de la capitale. Il doit la quitter pour ne pas être arrêté par le Gestapo. A partir de ce jour, il vit dans l'illégalité jusqu'à la libération.

Pareillement aux autres poètes et écrivains remarquables de l'époque, il avait dû plusieurs fois comparaître à la barre et fut mis en prison. A côté des procès d'Attila JÓZSEF, de Miklós RADNÓTI, Tibor DÉRY, Lajos KASSÁK et des écrivains dit «populistes», les poursuites menées contre ILLYÉS témoignent également de l'attitude hostile au progrès de la littérature et de l'époque.

Ce n'est pas seulement l'inspiration du poète, mais bien la réalité qui lui font écrire les lignes suivantes:

«La plupart de mes écrits sortent de mes mains en faisant naître en moi des angoisses pareilles à celles qui s'emparent de moi toutes les fois que je crois professer en public. Car on a beau savoir que, selon la loi hongroise sur la presse, l'auteur est libre d'écrire et éditer ce qu'il veut, — il n'en redoute pas moins le code pénal dont les impasses peuvent bien lui échapper, à lui, poète, surtout aux moments tant de fois glorifiés de l'inspiration, — à l'opposé des avocats si merveilleusement au courant. Et par ce qu'il se croit insuffisamment informé, et qu'avant de poser les pieds il craint toujours un terrain marécageux, l'auteur a recours à une perpétuelle autocensure. Il n'avance qu'en opérant un dépistage des limites qu'il ne devra pas dépasser. C'est pourquoi l'écrivain hongrois est souvent trois fois plus prudent que la situation ne l'exige, et il sert de modèle au manuel d'humour selon lequel le nain se courbe jusqu'à terre en passant sous l'arc de triomphe, de crainte que sa tête ne se heurte à la voûte. Combien le sort de Petőfi et de ses contemporains fut-il plus humain! Ils écrivaient ce qu'ils voulaient et le père Reseta, le censeur, raya les passages dangereux sans leur infliger pour autant une amende ou un châtement. La censure d'aujourd'hui est étroitement liée aux poursuites et à la confiscation du livre...»

Le conte en vers *Hősökről beszélek* (Je parle de héros), au sujet révolutionnaire, a paru en 1933 à Cluj (Roumanie) en mille exemplaires, et signé de I. G. Le Parquet hongrois ne tarda pas d'en interdire la vente et l'entrée en Hongrie, sous prétexte d'exci-

² *Magyar Nemzet*. 10 mai 1940. Article d'Irén KOMJÁT sur Imre Mezó.

tation contre la classe dirigeante. En fait, c'est la lutte tout spécifique de la «classe» des domestiques seigneuriaux menée contre leurs seigneurs, en pratiquant le vol dans leurs granges et jardins pour avoir de quoi vivre, qui fait l'objet du récit.

En 1937, on interdit son recueil de poèmes *L'Ordre sur les ruines* (*Rend a romok-ban*). Le 18 novembre de cette année, le Parquet propose au juge d'instruction de frapper de saisie tous les exemplaires de deux poèmes incriminés, où qu'ils se trouvent: *Discours prononcé par György Dózsa au marché de Cegléd* (*Dózsa György beszéde a ceglédi piacon*) et *Il apparaît* (*Megjelenik*), l'un étant coupable «d'excitation contre classe», l'autre «d'outrage à la religion». En même temps, il suggère aussi que la perquisition domiciliaire soit ordonnée. Les débats ont lieu le 22 avril 1938. Le procureur général demande le huis clos, craignant, comme il atteste, que le poème *Megjelenik* ne compromette les mœurs. Aussi la salle fut-elle évacuée. Le poète, ayant compris l'accusation, se défend à peu près en ces termes:

«Le poème — dit-il — est une représentation historique. L'idée m'en est venue de deux côtés. L'art de Brueghel et de son école m'a beaucoup influencé et j'y porte une prédilection soulignée. De l'autre côté, j'ai lu l'ouvrage de Sándor Márki sur György Dózsa. Dans son livre, à la page 186, on peut lire le discours de Dózsa, traduit du latin en hongrois. En le faisant entrer en comparaison avec mon poème, tout le monde verra l'identité parfaite, compte tenu de la forme métrique et des rimes du vers.» — Le président ouvre le livre de MÁRKI et donne lecture du texte suivant: Selon TUBERO, DÓZSA adresse ces paroles [aux paysans]: «Je ne parle pas de choses étranges. Chacun de vous connaît sa propre misère et la maison. Un noble a-t-il jamais fait quelque chose, que le soit une besogne rude ou une occupation facile, sans avoir recours à votre concours? Qu'il se construise une maison, qu'il se marie ou établisse sa fille, qu'il invite du monde et pratique l'hospitalité, qu'un fils lui soit né ou qu'il meure, ou qu'il entreprenne un voyage pour se présenter devant le roi dans son propre intérêt, c'est vous qui devez en porter les frais. Il ne fait rien sans vous infliger de la perte. Ni du bonheur ni du malheur ne peut arriver au noble sans vous causer du dommage. Leur fête est votre deuil: votre argent en est absorbé. Portent-ils le deuil ou prennent-ils un repas de funérailles? C'est à vous d'en supporter les dépenses et de verser des larmes! Et si enfin ils souhaitent avoir de l'argent, cet objet principal de leurs désirs, ils le prennent à vous et c'est en vous mettant au pillage qu'ils deviennent riches et grands...»

Le poème *Megjelenik* considéré comme outrage à la religion, vaut à l'auteur une amende de 100 Pengő, condamnation prononcée par la Cour d'assises. La Cour d'appel accepte cette sentence lors de l'audience tenue le 25 novembre 1938 et prononce ses attendus en ces termes: «La Sainte Vierge est l'objet du culte de la religion catholique. C'est Dieu même qui l'a élue à la dignité de devenir mère de Dieu et, après sa mort, Dieu l'a élevée dans sa gloire. En la représentant donc comme une bonne dont le livret de travail porte l'indication qu'elle a un enfant, qu'elle n'est pas pure, on la couvre d'infamie, car cette représentation signifie que ce qui est considéré par les catholiques comme la plus grande gloire n'est autre chose qu'une honte... En faisant jouer par la mère de Dieu le rôle de la femme perdue, le poème peut causer du scandale».

En ce qui concerne le poème *Discours de György Dózsa au marché de Cegléd*, la Cour d'appel accepte la thèse de la défense, selon laquelle les paroles excitantes portent sur la classe des nobles déjà abolie.

L'amende et la mise au pilon de la page 125 du recueil du poème — où s'est trouvé le vers incriminé — furent ordonnées. ILLYÉS porte appel encore une fois. Parmi les actes du procès se trouve le réquisitoire du procureur général Strache, passé à la Cour de cassation, où il porte appel contre la partie d'acquiescement de la première sentence et persiste dans ses opinions concernant l'excitation. Les rapports des autorités policières

présentent des documents curieux sur la saisie des divers exemplaires du volume. Le commissaire Samu BORBÁTH fait état de «la destruction des matrices du poème en question, effectué sur l'ordre du commissaire en chef». Un autre rapport de la police correctionnelle relate que Oszkár GELLÉRT, de la part de la rédaction de la revue Nyugat, a remis 223 exemplaires à la police, mais il s'est pourvu en appel. Le rapport établi au domicile de Gyula ILLYÉS au cours de la perquisition mentionne que le poète a cédé un exemplaire du livre au secrétaire de commissariat, dr. E. KINCSESSY, et qu'il a déclaré de n'être pas en possession du manuscrit. Après quoi la perquisition eut lieu.

Un brillant article du poète Ernő SZÉP, paru dans le journal du matin *Reggel*, le 29 nov. 1939, met en cause, d'une façon spirituelle Parquet et la police.

Au sujet du poème *Megjelenik*, ILLYÉS fait, en se défendant devant le tribunal, la déclaration suivante: «Je suis un homme catholique. Le catholicisme est pour moi une chose vécue. J'étudiais durant une période assez longue les oeuvres des auteurs saints et des docteurs de l'Église et, dans l'Apocalypse, j'avais lu une vision du jugement dernier. Selon le père de l'Église — et on me l'a également enseigné au lycée de l'ordre de saint François — avant l'arrivée du jour du jugement, la terre sera dominée par l'Antichrist et, pendant son règne, il accomplira autant de miracles que le Christ lui-même. Il y aura alors une grande misère, des guerres se seront soulevées et seules survivront les personnes qui auront dessiné sur leur main l'insigne de l'Antichrist, le serpent. Dans ce monde bouleversé, tout le monde suivra l'Antichrist, les gens deviendront orthodoxes et peu de personnes persévéreront pour rester fidèles au Christ, le vrai. C'est alors qu'apparaîtra le Christ comme un pauvre et simple passant et il prêchera la charité. Mais personne ne le comprendra. Le même sort sera le partage de la Sainte Vierge. — Voilà l'image que j'ai eu l'ambition de retracer dans mon poème. Ce n'est pas moi qui dit que la Sainte Vierge n'est pas pure, ce sont les orthodoxes qui le disent. Je n'ai donc pas outragé la religion, aussi peu que le poète János Arany ne l'avait fait dans son poème *Hegedű (Violon)*. Si j'ai représenté la Vierge Marie en bonne, c'est que le folklore hongrois la fait toujours apparaître comme une figure simple et pauvre, familière du peuple.

Je rapporte mon appel — dit le poète en terminant ses paroles — que j'ai fait après la première sentence de la Chambre des mises en accusation».

Les causes de nullité furent rejetées par la Cour de cassation qui confirma les sentences des tribunaux de première instance. Elle qualifia d'outrage à la religion catholique le poème *Megjelenik* et constata que l'auteur, en publiant le vers propre à causer de l'esclandre, a commis un délit de presse. La culpabilité de l'auteur fut ainsi définitivement établie.

De l'autre côté, la Cour de cassation considère que le poème *Discours de György Dózsa au marché de Cegléd* n'est autre chose qu'une image historique peinte par les moyens de la poésie. Sans avoir trait à la société et les circonstances actuelles, il fouette les abus d'une autre époque où les nobles avaient fait languir leurs serfs, les paysans. Puisque dans le poème on ne peut pas retrouver d'éléments d'excitation contre classe ni d'autres crimes, l'acquiescement de l'auteur par les juges de première instance est à ce point aussi une décision sans appel.

Le procès verbal de la Cour de cassation date du 21 juin 1939, et porte les signatures de Gyula KVASSAY président, de József SOÓKY rapporteur, ainsi que de Jenő SZOLNOKI, Emil RUHMANN et István TÓTH.

En 1942, les gens de la police firent leur apparition dans le domicile du poète Ferenc MÁTYÁS et frappaient de saisie le recueil de poèmes écrits par Gyula ILLYÉS et Attila JÓZSEF, édité par MÁTYÁS: *A nép nevében (Au nom du peuple)* Des poursuites n'ont pas été entamées contres les auteurs, mais le volume fut confisqué. Ce petit livre qui, dans le domaine de la littérature de colportage de caractère révolutionnaire, constitua

une rareté, n'était en fait qu'un essai à l'édition légale de poèmes révolutionnaires à une époque où le fascisme était en train de gagner du terrain. La préface de Miklós KOVALOVSKY indique le but du livre en ces termes: «Les auteurs veulent adresser la parole au peuple pour leur parler du peuple. Ils souhaitent obtenir que, dans la pénombre des chambres de villages, si peu éclairées par les lampes à pétrole, l'esprit des poètes jette de la clarté». L'exemplaire qui se trouve à la Bibliothèque Nationale Széchényi est une pièce unique, estampillée par le Parquet le 20 mars 1942. Des signes aux crayons bleu et rouge, des citations d'articles de lois y sont introduits. Le crayon du censeur a d'ailleurs laissé sa trace sur presque tous les poèmes d'Attila JÓZSEF, co-auteur du recueil. Parmi les poèmes de Gyula ILLYÉS, deux sont marqués par le censeur. (*Nem menekülhetsz, Nocsak.*)

Tout cela annonce déjà l'arrivée du jour fatal du 19 mars 1944 et en prépare la voie. C'est alors que commencera en Hongrie la prohibition, la confiscation et la mise au pilon de livres, de journaux et de revues, la poursuite et l'anéantissement d'auteurs et de rédacteurs, et c'est en se souvenant de ce jour qu'écrivit le poète ILLYÉS: «Ce ne furent pas de cauchemars que nous avons eu, ce furent des fourgons cellulaires qui dévoraient l'espace dans la ville... Aucun mot ne devait sortir de notre bouche tant que la parole était à Hitler».

GÖRGYI MARKOVITS

A szegedi Széphalom — Zolnai Béla folyóirata. A szegedi egyetem tanárai a város íróival összefogva 1926-ban megalapították a Széphalom-Kört. A Kör működésének maradandó eredménye lett a Széphalom című folyóirat elindítása 1927 januárjában. Egyelőre nem ismeretes előttünk a Kör más irányú munkássága, valószínűnek tartjuk, hogy a harmincas évek közepére megszűnt, de SEBESTYÉN Károly által rajzolt jelvényét¹ a *Széphalom* minden száma a címlapján viselte.

A két világháború között 26 olyan folyóirat és hetilap indult Szegeden, amely irodalmi, irodalomtörténeti jellegű írásokat is közölt.² Legtöbbjük nem volt hosszú életű. 13 az első számok után megszűnt, hat érte meg az ötödik évfolyamot, tízet már csak egy, s egyedül a Széphalom jelent meg közülük 1927-től 1941-ig Szegeden, majd 1944-ig Kolozsvárt.

A lap egyes számainak összeállításában következetesen azonos belső elrendezésre törekedett a szerkesztő. Az első fő részbe esszé, tanulmány, szépirodalom került, a második fő rész különböző rovatok között oszlott meg. Állandó rovatai: *Eszmetöredékek* — rövidebb, publicisztikai jellegű cikkek. *Alföld* — Szegedet és környékét érintő közleményekkel. *Visszhang* — napi aktualitású glosszák, hírlapokból és folyóiratokból mesteri kézzel tollhegyre tűzött furesaságok, fonák helyzetek. *Rosta* — a kritika rovata. *Beküldött könyvek* — rövid, tömör, kritikai hangvételű könyvismertetések.

Megjelenésének periodicitása — a folyóirat egész élettartamát véve figyelembe —

¹ Vö. *Széphalom*, 1927. 1. évf. számaiban a borító 2. lapján: „A SZÉPHALOM címlapját *Sebestyén Károly* dr. rajzolta.” A kör alakú jelvényen sötét háttérből klasszicizáló világos épület rajza tűnik elő. Az épületben a szegedi Kultúrpalotát véljük felfedezni. A rajz alatt az alapítás éve: 1926; a felirat körben: SZÉPHALOM-KÖR SZEGED. Jelentését a fent említett helyeken szintén megfogalmazták: „Kazinczy korának klasszicizmusát és magyarcélú emberiességét szimbolizálja a SZÉPHALOM neve.”

² ERTSEY Péter: *A Somogyi-könyvtár szegedi folyóirat- és hírlapanyagának bibliográfiája*. Szeged, 1954. [Soksz.] 58 lev. A Szegedi Egyetemi Könyvtár Kiadványai. 28. szakmutatója alapján.

rendszeretlen. Bár 1927 és 1932 között formailag ragaszkodik az évenkénti 12 szám kiadáshoz, s ezt két, három, sőt több szám összevonásával el is éri, gyakorlatilag azonban csak az 1928–1929-es évfolyamokban és az 1930–1931-es évfolyamok első felében mutatható ki némi rendszeresség. Az említett időszakokban kéthavonként kettős számok jelennek meg. Máskor az összevonás háromtól hét számig terjed, ami igen rapszodikus megjelenésre utal. A 9. évfolyammal el is hagyja a folyóiratok rendszeres megjelenésének formai jegyeit. Már a 9. évfolyam sem közli a megjelenési évet, utána pedig áttér a szabadabb „kötet” formára s ezek közül is csak az utolsón — a Kolozsvárt kiadott, de Szegeden nyomtatott 15. köteten — szerepel a megjelenés éve. (1944.)

Egy nagyközönség számára szerkesztett folyóirat nem bír el ilyen ingadozókat: előfizetői előtt elveszti hitelét, megvonják támogatásukat. A *Széphalom*nak is szűk sége volt előfizetőkre, de nem egyedül ők voltak a fenntartói. Az alapító Kör részesült az egyetem bizonyos pénzalapjából s ennek egy részét időről időre átengedte a szerkesztőnek.³

Az elmondottak alapján vitatkozni lehet azon, hogy 1934 után a *Széphalom* milyen típusú periodikák közé sorolható, de nincs kétségünk afelől, hogy az 1927-es első évfolyamtól az 1944-es 15. kötetig megjelent sorozat együtt képez szerves egységet. Ebből a szempontból másodlagos mind a rendszertelenség, mind a többszöri szünetelés tényezője.

Hangsúlyoznunk ezt azért kell, mert a *Magyar irodalmi lexikon* 1942–1943-ra, *A magyar irodalom története*⁴ pedig 1942-re teszi a *Széphalom* megszűnését.

Szeretnénk e közléseket pontosabbá tenni. Korrekciónkat elősegíti a Szegedi Egyetemi Könyvtár korabeli periodika-nyilvántartása⁵ és a Könyvtár állományába vett példányokon⁶ levő sajtóügyszégségi dátumbélyegző.

A nyilvántartásból a következő képet kapjuk:

9. évf. 1–5. sz.	beérkezési dátuma 1937. jan. 10.
9. évf. 6–12. sz.	beérkezési dátuma 1937. szept. 1.
10. kötet	beérkezési dátuma 1939. nov. 6.
11. kötet	beérkezési dátuma 1941. márc. 22.
12. kötet	beérkezési dátuma 1942. okt. 8.

A 13. kötetet 1943. február 4-én mutatták be a sajtóügyszégségnek, a 14. kötet megjelenési idejéről nincs adatunk, a 15. kötet bemutatási napja: 1944. július 21. Az utolsó kötetten egyébként — mint már említettük — nyomtatásban is olvasható az 1944-es évszám.

A sajtóügyszégségi bemutatásra az 1940 augusztusa után ismét életbe léptetett *előzetes cenzúra*⁷ rendelkezések voltak érvényben. Eszerint a terjesztésre szánt sajtóterméket a terjesztés megkezdése előtt engedélyeztetni kellett a Sajtóügyszégséggel. Kutatásaink során kézbe vettük a 13. és 15. kötet ügyszégségi példányát, amelyeken jól olvasható az 1943-as, illetve 1944-es dátumbélyegző lenyomat, s ez kétségtelenül bizonyítja a folyóirat működését a fenti időszakban is.

A *Széphalom* felelős szerkesztője ZOLNAI Béla egyetemi tanár volt. A folyóirat programjának és szerkesztési elveinek megfogalmazásában és következetes érvényre juttatásában tudományos koncepciója, személyes érdeklődése egyaránt fontos szerepet játszott.

³ Dr. MOLDOVÁNYI Imre szóbeli közlése.

⁴ *Magyar irodalmi lexikon*. 3. köt. Bp. 1965. 215. és 593. l.; *A magyar irodalom története*. 6. köt. Bp. 1966. 70. l.

⁵ A nyilvántartásokban dr. JEZERNICZKY Margit személyes szívessége folytán tájékozódhattunk.

⁶ Könyvtári jelzete: 52 146.

⁷ *A magyar irodalom története*. 6. köt. Bp. 1966. 29. l.

ZOLNAI — rövid pécsi helyettes egyetemi tanárság után — 1925-ben lett a szegedi egyetem francia tanszékének vezetője. Harmincöt éves volt ekkor.⁸ Irodalmi előéletét a szellemtörténeti iskola első hazai fóruma, a *Minerva*⁹ fémjelzi. Itt jelentek meg azok a tanulmányai, cikkei, amelyek már Szegedre érkezése előtt megalapozták hírnevét.

Szerkesztői tevékenységét széles látókör, dinamizmus, frissesség, jó ízlés jellemzi. Folyóirata a múlt ápolásán túl tájékoztat az élő irodalom jelenségeiről, a tudományos közlemények mellett teret ad a szépirodalomnak is.¹⁰ Úgyesen fogalmazott programja sokoldalú munkatársi tábor kialakítására nyújt lehetőséget. Az egyetem tanárainak, tehetséges hallgatóinak, a város néhány közéleti emberének írásai mellett elsősorban a magyar szellemtörténeti iskola és az esszéíró nemzedék¹¹ számos, jelentős egyéniségének tanulmányai, esszéi biztosították a lap magas színvonalát. „ZOLNAI a folyóirat programadó cikkében ugyan elhatárolja magát a politikai radikalizmustól, de kifejti, hogy egy író értékelése független lehet minden világnézeti szemponttól, ezzel nyilván ideológiai menlevelet ad haladóbb tendenciáknak is, és hitet tesz amellett, hogy irodalomtudományunk fejlődésének új irodalmunk Ady nemzedéke által diktált ritmusához kell igazodnia.”¹² ZOLNAI lapjában a kor irodalmi nagyjai, BABITS és KOSZTOLÁNYI mellett megszólal az ellenforradalom által meghurcolt JUHÁSZ Gyula is. A már beérkezett tudósok, SZEKFI Gyula, ECKHARDT Sándor és THIENEMANN Tivadar mellett felbukkannak VAJTHÓ László, VÁRKONYI Nándor, JOÓ Tibor, TRENCSÉNYI-WALDAPFEL Imre,¹³ ott találjuk SZABÓ Lőrincet, RADNÓTI Miklóst, SÁRKÖZI Györgyöt, SZERB Antalt, HEVESI Andrást, Cs. SZABÓ Lászlót és FALUDI Jánost is. E szerencsés ötvözés megóvta a provincializmustól, nem uralkodott el lapjain sovíniszta hangulatkeltés. Ennek köszönhető, hogy a baloldal is bizonyos megbeesüléssel tekintett a *Széphalomra*.

Tanítványai ebben a szellemi környezetben nevelkedtek, akik közül számosan ma is kutatók, pedagógusok, műfordítók, kritikusok. Örökölték mesterük szellemességét, vitaközö kedvét, fogékonyságát az új és az egyetemes értékek iránt.

Tiszteletői és tanítványai, a magyar tudományos és irodalmi élet képviselői egy éve búcsúztak ZOLNAI Bélától. A gyász alkalmával készült méltatásokban gyakran említették a Széphalmot mint műhelyt, mint a haladó gondolat egy fórumát a Horthy-korszakban, szerkesztőjének pedig őt jobban megillető helyet kívántak a tudományos közvéleményben.¹⁴ Mindezek ellenére a *Széphalom* egy kicsit ma is a konzervatív és provinciális folyóiratok közé számít.

Sajtótörténeti vázlatunk keretében igyekeztünk néhány vonással teljesebbé tenni a Széphalomról és ZOLNAI Béláról az irodalmi szervezőről kialakult nézeteket, s ezzel megkezdeni publicisztikai hagyatékának feltárását.

LISZTES LÁSZLÓ—PALOTÁS GYULÁNÉ

⁸ *Magyar irodalmi lexikon*. 3. köt. Bp. 1965. 593. I. PINTÉR Jenő: *Századunk magyar irodalma*. (A magyar irodalom a XX. század első harmadában.) Bp. 1943. 331. I.

⁹ Megjelent 1922–1940 között. Első összefoglaló áttekintést ad a folyóiratról: POSZLER György: *Szerb Antal pályakezdése*. Bp. 1965. 97–114. I. Irodalomtörténeti szerepét fogalmazza meg kandidátusi értekezésében HORVÁTH LUKÁCS Borbála: *Fejezetek a Minerva történetéből*. [Kézirat.] L. még PINTÉR Jenő: I. m. 88. I. *Magyar irodalmi lexikon*. 2. köt. Bp. 1965. 251–252. I. SZERB Antal: *Magyar irodalomtörténet*. 2. átdolg. kiad. Bp. 1935. 513–514. I.

¹⁰ PINTÉR Jenő: I. m. 91. I. *A magyar irodalom története*. 6. köt. Bp. 1966. 28. I.

¹¹ *A magyar irodalom története*. 6. köt. Bp. 1966. 68–69. I.

¹² ZOLNAI Béla: *Modern irodalmunk és az irodalomtudomány*. = *Széphalom*, 1927. 1. évf. 8–19. I.

¹³ POSZLER György: I. m. 96–97. I.

¹⁴ Többek között: BARÓTI Dezső: *Búcsú Zolnai Bélától*. = *Magyar Nemzet*. 1969. jún. 6. 4. I. RÓNAI Mihály András: *Zolnai Béla*. = *Élet és Irodalom*, 1969. júl. 5. 5. I.

Zsidó könyvek sorsa Magyarországon a német megszállás idején. A könyvek osztják gazdáik sorsát. Nem lehet csodálkozni azon, ha a hatszázezer magyar zsidó pusztulásakor mérhetetlenül sok zsidó könyv ment veszendőbe. Ezekről a felszabadulás után héber nyelven röviden beszámoltam,¹ de akkor még nem tekinthettem át az egész anyagot. Ezúttal teljesebb képet szeretnék nyújtani.

I. Budapest. 1. Orsz. Rabbiképző Intézet könyvtára. Az Orsz. Rabbiképző Intézet épületét 1944. március 19-én lefoglalták a németek koncentrációs tábor céljára. Már az első napon ide hozták be a baloldali érzelműeket, újságírókat, közéleti férfiakat, ügyvédeket. Húszezer ember vonult itt át a halál felé. EICHMANN megtekintette a könyvtárat, és magához vette kulcsait. Katalógus-köteteit svábhgyi rezidenciájába vitette. Belőlük áttekintést szerezhetett a könyvtár felől,² mert azt a két szakot szállíttatta el, amely a magyar zsidóság történetére vonatkozó irodalmat tartalmazta s amelyet legteljesebben ezen a helyen találhatott meg (HI, HII). A végcél a Frankfurt am Main-i Zsidókutató Intézet lett volna, de csak Prágáig jutott el a préda. Amikor a prágai zsidó hitközség — O. MUNELÉS szakszerű irányításával — rendezte hatalmas könyvvállományát, rátalált a mieinkre is. Vagy száz kötet vissza is került hozzánk, a többi még mindig vár a hazaszállításra. A főváros ostromának utolsó napjaiban bomba hullott könyvtárunkra s csaknem az egész traktus a II. emeletről az I-re zuhant. Onnan mentették ki a hóban, esőben ázott és megmaradt könyvvállományt. A kéziratok és ősnymtatványok³ sziklapincében menekültek meg.

2. Pesti Izr. Hitközség könyvtára. A zsidó polgári iskolában (Wesselényi u. 44.) talált akkor helyet. Legjelentősebb részét BACHER Vilmos és POLLÁK Eleázár gyűjteménye alkotta. Az épületet — minthogy a Zsidó-kórházat kisajátították a németek — szükségkórházzá alakították. Különösen a folyóiratállomány szenvedett kárt, mert nagyalakú köteteivel a mütőt fűtötték. A felszabadulás után könyvanyaga az Orsz. Rabbiképző Intézet épületébe került, helyrajzilag elkülönítve. 1950-ben Magyar Izraeliták Országos Könyvtára néven a kettő egyesült.

3. Pesti Izr. Hitközség Füg gimnáziumának könyvtára. A LAJTA Béla által tervezett pompás iskolaépületet (Szt. Domonkos u. 10.) már 1942-ben elvették katonai célokra. A modern héber irodalomban gazdag könyvtár⁴ a Bethlen tér 2. számú épületben talált menedéket. Itt is tüzeltek a könyvekkel. Az állomány a felszabadulás után visszakerült eredeti helyére, majd 1952-ben beolvadt a Magyar Izraeliták Országos Könyvtárába.

4. Országos Magyar Zsidó Múzeum könyvtára. Segédkönyvtár jellege volt s túlnyomórészt ajándékokból állt össze. Amikor a fővárosban rekedtem — 1944. március 19-én érkeztem fel Dunaföldvárról, hogy emlékbeszédet mondjak HELLER Bernát sírkövének avatásán, s nem kaptam engedélyt a visszautazásra —, az Orsz. M. Zs. Múzeumhoz nyertem beosztást. GRÜNVALD Jenő tanárral együtt katalogizáltuk a könyvgyűjteményt. Július vége felé azzal a hírrel fogadott egyik reggel GRÜNVALD Fülöp, a Múzeum vezetője, hogy teherautó állt meg a Múzeum előtt s BEREND Béla irányításával felrakták rá a könyveket. De az autón már akkor számos, máshonnan hozott kötet volt. Értesülése szerint a Rózsadombra vitték, a Zsidókutató Intézet egyik épületébe (Bogár u. 26. sz.). Annak az osztálynak élén, amely akkor a Múzeumot is irányította, NAMÉNYI Ernő állt. Ez a kristálytisztá jellemű férfi és neves zsidó művészettörténész többször adta tanújelét

¹ SCHEIBER, A.: *Yad La-Koré*. I. 1947. 249—251. l. Idézi STARR, J.: *Jewish Cultural Property under Nazi Control*. Jewish Social Studies. XII. 1950. 27—48. l.

² KLEIN M.: *Magyar Zsidó Szemle*. XXXIV. 1917. 186—195. l.

³ SAJÓ, G.—SOLTÉSZ, E.: *Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur*. I. Bp. 1970. LI. l.

Hebraicájának katalógusá WIDDER Salamon: *A tanári könyvtár könyvjegyzéke*. Bp. 1942.

bátorságának a németek idején. Jelen voltam, amikor a VII. kerületi előjáróság nyilas érzelmű tisztviselője munkatársaival megtekintette a Múzeumot. Megkérdezte: Mi itt az érték? NAMÉNYI azt felelte: Piaci értéke tulajdonképpen semminek sincs. A tisztviselő találmomra rámutatott a római korból származó, esztergomi kőre: Hát ez? NAMÉNYI: A Teleki téren pár pengőt adnának érte! Tisztviselő: Csakhogy mi nem a Teleki téren fogjuk eladni, hanem a British Museumnak. NAMÉNYI: Uraim, a British Museum nem vesz meg lopott tárgyat. — Ha nem hallottam volna magam, nem hittem volna el.

NAMÉNYI Ernő másoktól is bátor kiállást várt. Megbízott, hogy szerezzek nyugtát a Zsidókutató Intézettől az elhurcolt könyvekről. Rekkenő nyári melegben mentünk fel feleségemmel a Rózsadombra. Gyalog, mert sárgacsillagosan nem használhattunk sem autóbust, sem taxit. Végre megláttuk az épületet. Szép, egyemeletes villa volt a Rózsadomb tetején, széles előtérrel, vaskerítéssel. Zsidó tulajdonosától vettük el. Csengetésünkre egy fiatal beosztott jött ki, tanárember, ennek mutatta be magát. Bebocsájtott s megengedte, hogy bevárhatjuk főnökét, aki egyedül jogosult a nyugta kiadására.

Az a néhány óra, amelyet várakozással töltöttünk, rendkívül hasznos volt a későbbiek szempontjából. Körüljártuk az épületet. A garázsban nagy mennyiségű könyv és Tóratekeres volt beraktározva — amint ott megtudtuk — főleg Kárpátaljáról. Az I. emeleten beépített, üveges szekrények, tele könyvekkel. A földszinten mindenütt sorokat képeztek polcokból. Legnagyobb meglepetésemre felfedeztem rajtuk GUTTMANN Mihály, az Orsz. Rabbiképző Intézet elhalt igazgatójának (1872—1942) könyvtárát, benne az ó jelzeteit. Szomjasan böngésztem ezt a ritka gonddal válogatott, kitűnő gyűjteményt, amelyet egykori gazdája még legjobb tanítványai előtt is rejtve tartott. Egyszerre csak megpillantottam J. MANN: *The Jews in Egypt* című ritka könyvének II. kötetét (Oxford 1922.), amelyet régóta és hiába kerestem. Nem tudtam ellentálni a kísértésnek s az aktatáskámba tettem. Felmentést találtam egy hagyományos szólásban: „Aki rablótól lop, büntelen.” Ezzel a kötetel vettem meg a Dunaföldváron — akkor még nem sejtettem — elpusztult könyvtáram pótlására az újnak alapjait.

A felszabadulás után értesültem, hogy a villát lebcmbázták. Ahogy lehetőség nyílt reá, teherkocsival felmentünk a színhelyre, s hallgatóimmal ázni kezdtünk a romok között. Minthogy emlékeztem a ház beosztására, tudtam, hol kell keresnünk a GUTTMANN-könyvtárát. Meg is találtunk belőle sokat, legtöbbször használható állapotban. Egy részét fia, GUTTMANN Henrik, Intézetünk egykori tanára vitte magával Amerikába, másik részét a Rabbiképző könyvtára hiányainak pótlására használtuk fel. Sajnos, életművének — a *Clavis Talmudis*nak —, amelyből mindössze négy kötet jelent meg (1910—1930), hatalmas cédulagyűjteménye megsemmisült.

5. BLAU Lajos (1861—1936), az Orsz. Rabbiképző Intézet igazgatójának könyvtárát megvásárolta a BAMBERGER—WAHRMANN könyvkereskedő cég. 1938-ban kétrészes katalógust is adott ki a judaicáról és hebraicáról.⁵ Budapesten — egykori lakóháza, az Apostol u. 5. alagsorában — csupán a levelezés és a régi latin nyelvű judaica maradt.⁶ A felszabadulás után az Orsz. Rabbiképző Intézet az előbbi ajándékként, az utóbbit letétként kapta meg.

6. FISCHER Gyula (1861—1944) pesti főrabbi könyvtárát magángyűjtő vette meg. Levelezése és kéziratái az Orsz. Rabbiképző Intézet kéziratárába kerültek.

7. FRIEDMAN Dénes (1903—1944) újpesti főrabbi számban jelentős könyvtárát — az ő és hívei deportálása után — feldúlták és részben feltűzelték. Maradványát az Orsz. Rabbiképző Intézet és néhány magános vásárolta meg.

⁵ SHUNAMI, S.: *Bibliography of Jewish Bibliographies*. Jerusalem 1965. Nos. 229—230.

⁶ *Katalog der Bibliothek des verewigten Prof. Dr. Ludwig Blau*. Bp. 1936. 3—9. l.

8. HELLER Bernát (1871—1943), az Orsz. Rabbiképző Intézet professzorának — a zsidó és egyetemes folklore irodalmában gazdag — könyvtárát, jegyzeteit és levelezését megvásárolta az Orsz. Rabbiképző Intézet és külön HELLER-szobában helyezte el. Helyet kapott benne teljes könyvtárberendezése.

9. WEISZ Miksa (1872—1931) pesti rabbi könyvtárát gazdátlanul hagyta özvegye és fia, amikor a KASZTNER-féle mentőakcióval elhagyták az országot. A felszabadulás után átvitték a Pesti Izr. Hitközség könyvtárhelyiségébe. Később felvették állományába is.

II. A vidéki hitközségek könyv- és irattárában teljes volt a pusztulás. Voltak hitközségek, amelyeknek rendezett irattára szinte nyom nélkül tűnt el. Ez történt a régi és neves rabbinikus könyvtárakkal is. Néhány megmaradtak sorsáról az alábbiakban számolunk be:

1. BÜCHLER Sándor (1870—1944) keszthelyi főrabbi, egyetemi m. tanár könyvtárát kihányták a templomudvarra. Benne voltak oklevélmásolatai és jegyzetei. A magyar zsidók történetére vonatkozó aprónyomtatványok kolligátumokba voltak kötve. Több kötetet és kéziratot — így a GOLDMARK Károlyra vonatkozókat — magukhoz vettek a premonstreiek. A felszabadulás után visszahelyeztük a maradványt a mártírhalált halt nagy történész dolgozószobájába és rendeztük. A keszthelyi hitközség később elküldte az egész anyagot Nagykanizsára, a rabbisági székhelyre. Onnan vásárolta meg a Kultúra s eladta külföldre.

2. LÖW Immánuel (1854—1944) szegedi főrabbi híres könyvtára magábafoglalta saját gyűjtését, apjáét, Löw Lipótét és annak apósáét, SCHWAB Löwét. A szegedi zsidók deportálása után a Somogyi Könyvtár beszállította a nyomtatott és kéziratot anyagot saját helyiségébe. A felszabadulás után a gyűjtemény visszakerült a hitközség székházába és onnan letétként az Orsz. Rabbiképző Intézetbe. A jegyzetek egy része a család és a szegedi hitközség ajándékaént a jeruzsálemi Héber Egyetemre jutott. A könyvtár évekkel később vásárlás útján ugyanoda. A könyvekbe exlibris került a szegedi zsinagóga képével. A jegyzetek visszamaradt része a Rabbiképző kéziratárában van.

3. PFEIFFER Izsák (1884—1945) monori főrabbi, neves judaista könyvtárának romjait — tulajdonosa mártírhalála után — a család összeszedte működése helyén és az Orsz. Rabbiképző Intézetnek ajándékozta.

4. SINGER Leó (1877—1944) várapalotai főrabbinak, a magyar zsidóság történetével foglalkozó tudósnak könyvtára három rabbinemzedék — Péter, Ábrahám és Leó — gyűjtése volt. A deportálás után a megmentett rész is tekintélyes volt és kiváltképp a múlt századi zsidó folyóiratokban gazdag. A család letétként az Orsz. Rabbiképző Intézetben helyezte el.

5. WALLENSTEIN Zoltán (1898—1944) pécsi főrabbi — homiletika és apologetika-tekintetében figyelemreméltó — könyvtárát a deportálás idején a pécsi városi könyvtárba vitték, más zsidó könyvtárakkal (pl. a JÁNOSI ENGELÉKÉVEL) egyetemben. Onnan válogattam ki 1945 őszén, és szállíttattam vissza az özvegyhez. A könyvtár tulajdonosa a német megszállás idején a budapesti Rókus-kórházban feküdt halálos betegen és itt is fejezte be életét.

A fentiekén kívül számos hitközségben maradt kisebb könyvanyag. Egy részét begyűjtöttük, de még mindig vannak könyvek (Baján, Miskolcon stb.), melynek felhozatalára sort kell kerítenünk.

SCHNEIDER SÁNDOR

A Szovjetunió Kommunista Pártja történetének első kiadványai hazánkban.
A magyar könyvkiadásban ismeretlen téma volt egészen felszabadulásunkig az oroszországi Kommunista Párt története. Még cikkekben is csak érintették, kivéve néhány magyar nyelvű, külföldön megjelent folyóiratot és néhány, a Szovjetunióban kiadott vázlatos füzetet.

Könyvalakban 1939-ig magyar nyelven nem jelent meg erről semmiféle kiadvány.

A Szovjetunió Kommunista (Bolshevik) Pártjának történetét magában a Szovjetunióban is csak 1935—37 között dolgozta ki egy erre kijelölt munkaközösség, amelynek élén ZSDANOV és KAGANOVICS állott. Az elkészített munkát 1938-ban hagyta jóvá SZTÁLIN, és még ebben az évben ki is adták a Szovjetunióban több százezer példányban. A művet a tömeg úgy ismerte, mint SZTÁLIN munkáját, és felszabadulásunk után hazánkban is így propagálták. A valóság az, hogy az elkészített munkát maga SZTÁLIN is átnézte, és az általa javasolt kiegészítéseket és változtatásokat azután végrehajtották. SZTÁLIN halála után a Párt történetének ezeket a kiadásait bevonták; az új Párttörténet a mai napig nem jelent meg teljes egészében.

Magyar nyelven a Párttörténet először 1939-ben jelent meg a moszkvai Idegen nyelvű Irodalmi Kiadó gondozásában rövid tanfolyamként, 377 oldal terjedelemben. A címlapon közölték, hogy a Szovjetunió Kommunista (Bolshevik) Pártja Központi Bizottságának Kommissziója szerkesztette. Jóváhagyta 1938-ban a SZUK (b) P Központi Bizottsága.

Ez volt az első magyar nyelvű párttörténetünk!

A kiadványt 1943-ban Moszkvában ismét megjelentették újabb ezer példányban, azonos tartalommal és kiállításban, majd egy harmadik kiadásban 1945-ben, kartonkötésben, 304 oldalon, a gerincén: *A SZKP/b/P története* nyomással. A belső második oldalon a következő olvasható: „E könyv magyar fordítása a Szovjetunió Kommunista (Bolshevik) Pártja Központi Bizottságának Kommissziója által szerkesztett 1944. évi orosz kiadás után készült.” A könyv alján angolul: Printed in the Union of Soviet Socialist Republics.

A bevezető végén a következők állnak:

„A SZK/b/P történetének tanulmányozása megerősít bennünket abban a meggyőződésünkben, hogy Lenin—Sztálin pártjának nagy ügye, a kommunizmus, végleg győzni fog az egész világon.”

A harmadik kiadásból ötezer példányt nyomtak.

Ezt a harmadik kiadást megelőzte 1944-ben az első kiadás címlapjával azonos kiadású, magyar nyelvű délmagyarországi kiadvány, a Magyar Kommunista Párt Pécs-Baranyai Szervezetének kiadása, az első Magyarországon megjelent párttörténet, 296 oldal terjedelemben, ezer példányban.

A párttörténet Budapesten csak a következő évben, 1945-ben jelent meg azonos tartalommal a Szikra kiadásában, 444 oldalon 30 000 példányszámban, majd a második Szikra kiadásban újabb 30 000 példányban 404 oldalon. A harmadik Szikra kiadás 1949-ben jelent meg 160 000 példányban, majd ugyanebben az évben a negyedik kiadás 260 000 példányban és 1950-ben egy ötödik kiadás 468 oldalon, 560 000 példányban.

A második kiadással párhuzamosan, 1948-ban egy díszkiadást is kiadtak négyezer példányban, színes SZTÁLIN-portré melléklettel.

Valamennyi kiadás nyolcadrét nagyságban jelent meg.

Mindezt összevetve, tehát összesen egymillió ötvenkétezer példányban jelent meg eddig magyar nyelven a Párttörténet, ebből hétezeret a Szovjetunióban adtak ki.

Ezenkívül több gyűjteményes kiadásban közöltek szemelvényeket a Párttörténetből, különböző szemináriumi olvasókönyvekben brosúrákban, párttörténeti tanfolyam

sorozatokban. Önálló kiadványokban pedig, csak a fontosabbakat említve, a következőkben találunk részleteket: LENIN—SZTÁLIN: *A pártépítésről* (1948), LENIN—SZTÁLIN: *A sajtóról* (1950), *Sztálin a győzelem hadvezére* (1950), *Olvasókönyv a marxizmus—leninizmus tanulmányozására* (1949) stb.

A párttörténet jelentőségét a negyvenes—ötvenes években több tanulmánykötet méltatta, ezek közül a jelentősebbek magyar nyelven a következők:

JUDIN P.: *A marxizmus—leninizmus alapismereteinek enciklopédiája*. A Szovjetunió Kommunista (Bolshevik) Pártja történetének rövid tanfolyama tizedik évfordulójára. A Román Munkáspárt kiadása (hely, nyomda jelzés nélkül), 1948. 24 p.

PANKRATOVA, A. M.: *A Sztálini Párttörténet és a szovjet történelemtudomány*. Bp. 1949. Szikra. 36 p. (Marxista ismeretek kiskönyvtára 75.)

TISCSENKO, D. A.: A sztálini „Párttörténet” a marxizmus—leninizmus alapismereteinek tárháza. Bp. 1950. Szikra. 64 p. (Marxista ismeretek kiskönyvtára 81.)

Az összes párttörténettel foglalkozó művek felsorolását nem tartjuk feladatunknak. De érdekes megjegyeznünk, hogy a számos cikkben és könyvben méltatott „sztálini mű” meghatározása közkeletű volt. Ezek a téves meghatározások még az olyan szakfeldolgozásokban is megnyilvánultak, mint például a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár bibliográfiáiban. A Szovjetunió Kommunista (Bolshevik) Pártja történetének új feldolgozása történelmi dokumentumok vizsgálatával most folyik.

TISZAY ANDOR

Az első magyar nyelvű szovjet verseskötet. Az egykori soknyelvű, de kis népeinek nyelvét háttérbe szorító, e népeket eloroszosítani igyekvő cári birodalom népeinek irodalmából magyar fordításban felszabadulásunkig túlnyomórészt az orosz irodalom világ-hírű remekei: TOLSZTOJ, TURGENYEV, DOSZTOJEVSKIJ, CSEHOV és GORKIJ alkotásai jelentek meg magyar nyelven. Az Orosz Birodalom többi népének irodalmából a finnugor népekét a nyelvrokonság miatt kutatták és fordították, az örményekét hazai testvéreik propagálták, keletkutató utazóink eljuttatták a Kaukázusba és Közép-Ázsiába, hírt is hoztak az ottani irodalmakról, de már közvetlen szomszédunknak, az ukránnak nemzeti nyelve a beolvasztó propaganda hatása alatt mint az orosz egy dialektusa, paraszti nyelve szerepelt.¹ Az Októberi Forradalom döntő változást hozott ezen a téren is: a soknyelvű Szovjetunióban a nem-orosz népek irodalmát, az irodalom kiadását, továbbfejlődését már nemcsak engedélyezték, hanem pártolták és elősegítették is; az ellenforradalmi Magyarországra azonban ennek a változásnak éppen csak a híre érkezett el, s a felszabadulásunk előtti negyed évszázad folyamán a régi irodalmat tovább is hasonló szempontok szerint válogatták, fordították, adták ki, mint azelőtt;² a szovjet korszak irodalma pedig éppenséggel csak elvétve, jórészt megcsontva, eltorzítva vagy álcázva törhetett át a sorompón.³ De az a kevés is, ami a szovjet irodalomból akkor hozzánk eljutott, az orosz művekre korlátozódott. Túlnyomórészt próza volt: szovjet vers csak elvétve, nagyon ritkán jelent meg, verseskötetről pedig szó sem lehetett. Még a Szovjet-

¹ SEVCSENKÓRól az első magyar cikk ezzel a címmel jelent meg: *Egy orosz parasztköltő*. = *Vasárnapi Újság*. 1888. 38. sz. 627—28.

² Pl. GYŐRI-JUHÁSZ Jenő hiába próbálta újszerű, átfogó orosz antológiáját kiadni, gyűjteménye csak a felszabadulás után jelenhetett meg.

³ Vö. LENGYEL Béla: *Szovjet irodalom Magyarországon. 1919—1944*. Bp., 1964. 374. l. Az egész mű e téma részleteket kutató, módszeres feldolgozása.

unióban élő emigráns íróink is legfeljebb folyóiratainkban⁴ közöltek versfordításokat, önálló kötetekben csak saját verseik jelentek meg, a szovjet költészetből készült műfordításaik nem.

Az első magyar nyelvű szovjet verseskötet hazánk felszabadulásának évében, 1945 nyarán jelent meg, és talán nem véletlen, hogy nemcsak műfajban, hanem nemzeti-ség tekintetében is újat jelentett: egy nem-orosz nép költőjének hangja szólalt meg benne a soknemzetiségű szovjet költészet képviselőjében. És minthogy a sors kegyességéből jómagamnak jutott osztályrészül, hogy ezt a kötetet a magyar olvasóknak tolmácsolhattam, kötelességemnek vélem, hogy a felszabadulás évének negyedszázados fordulóján, amikor mindez már történelemmé vált, részletesen beszámoljak az első magyar nyelvű szovjet verseskötet keletkezéséről.

A háborúig elszórta lapokban jelentek meg verseim és versfordításaim, főként középkori olasz költőkből, német klasszikusokból és POE verseiből, majd a német kiadású orosz nyelvkönyvből, melyet 1939 szeptemberében kezdtem biflázni, fordítottam PUSKINT, LERMONTOVOT, NYEKRASZOVOT... Súlyos évek, viszontagságos hónapok után 1944-ben a felszabadított Debrecenbe kerültem.

1944. december 19-én a debreceni *Néplapban* jelent meg *A legyőzhetetlen* c. versem, amelyben Spartacustól a szovjet partizánig próbáltam megszakítatlan történelmi vonalat húzni. Majd ezzel a *Néplap*-példánnyal, mint valami ajánlólevéllel kopogtattam be a másik akkori debreceni napilap Sas utcai szerkesztőségébe. A lap címe *Magyar Újság* volt, szerkesztői szovjet egyenruhában jártak: ez az újság ugyanis frontújság volt, a szovjet hadsereg magyar nyelvű napilapja (Budapest felszabadítása után a fővárosban *Új Szó* címmel folytatták kiadását 1948-ig), főszerkesztőjének nevét a Szovjetunióban és a világon szétszórt magyar emigránsok körében jobban ismerték, mint az ellenforradalmi Magyarországon. ILLÉS Bélának hívták.

Megmutattam neki megjelent versemet, és elmondtam, hogy szeretném szovjet költők verseit fordítani. ILLÉS Béla rövid gondolkodás után válaszolt:

— Ennek nincs akadálya. Holnap indulok a frontra, ott találkozom Leonyid Pervomajszkijjal, majd elhozom néhány versét. Keressen fel tíz nap múlva.

A front: ez akkor Budapestet jelentette. Szeretteimé, otthonomat. Lélekben elkísértem ILLÉS Bélát, és izgatottan vártam a tíz nap leteltét.

A megjelölt napon ismét ott voltam a szerkesztőségben, némi aggodalommal, hogy valóban visszaérkezett-e a tervezett időre a főszerkesztő. Az őrnagyi egyenruhás ILLÉS Béla azonban ismét ott ült íróasztalánál, és két halványzöld papírlapot nyújtott át nekem. Két gépelt lap volt, egy-egy verssel.

Belenéztem. Rímet, ritmust nem fedeztem fel a sorokban, ez meglepett. De ILLÉS Béla mindjárt meg is magyarázta az okát.

— Pervomajszkij ukrán költő. Ezt a két versét ő maga fordította le oroszra, persze prózában. Nyersfordításnak. A végére azonban odaírta a verstani utasításokat.

Valóban a papírlapokon, a versek után ott voltak a hosszú és rövid, illetve a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagokat jelző nemzetközi jelek és a sorok szélén a rímképlet a—b—a—b... jelei.

Nagyon örültem. Úgy éreztem, életemnek egy jelentős állomása ez a két halványzöld papírlap. Hazasiettem vele Simonffy utcai szobámba. Ezt a szállást azért kaptam, hogy a német nyelvkönyvből merített szerény orosz tudásomat nyelvórákon átadjam, no meg azért, hogy az éjszaka be-bezörgető patrujnak én nyissak kaput, és az említett szerény nyelvtudást ott is kamatoztassam. Patruj nem mindennap járt az utcánkban, s ha

⁴ *Sarló és Kalapács* (1929—1937), *Új Hang* (1938—1941)

nem jött, akkor egyfolytában végigalhattam az éjszakát. Ezen az estén azonban egyszerre csak, kivételesen, azért kezdtem szurkolni, hogy az őrjárat ne kerülje el a Simonffy utcát.

Szerény nyelvtudásom ugyanis, amely a nyelvkönyvek szokványos köznapi szókincsén kívül az irodalmi nyelvből csak PUSKIN, LERMONTOV, NYEKRASZOV és TURGENYEV egy-egy igen rövid művének szöszedetére terjedt ki, nem tudott megbirkózni PERVOMAJSZKIJ versének minden szavával. Emlékszem, még az olyan egyszerű szó is, mint а дым, hiányzott a szókincsemből. Csak élő szótártól remélhettem segítséget. A patrujtól.

És a patruj, szerencsémre, jött. Siettem a kapuhoz, és a tőlem telhető oroszországgal invitáltam befelé a harcosokat. Gyanakodva léptek be, nem csoda; ahová az őrjáratot behívják, ott általában rend teremtése miatt van rá szükség. Alig is akarták megérteni, hogy itt milyen — manapság divatos szóval: rendhagyó — feladat vár rájuk. Egy szovjet tiszt, egy költő versének lefordításához kell segédkezet nyújtaniuk. Megértették és beleegyeztek. Pedig nem ment könnyen. Volt amit kézzel-lábbal kellett magyarázniuk. Így például a már említett дым szónál azt ismételték, hogy огонь, огонь, erről tudtam, hogy azt jelenti: tűz, majd utána szinte kétségbeesetten mutatták kezükkel, hogy feléle száll, és ebben értettem meg, hogy ф ü s t r ő l van szó.

A szöveg tehát „már az enyém” volt. Értettem, éreztem, s a két vers közül a rövidebbiket még aznap éjjel le is fordítottam. Másnap elindultam vele a *Magyar Újság* szerkesztőségébe.

ILLÉS Béla elolvasta, felállt, megölelt, s a következő számban, 1945. január 29-én, meg is jelent a fordítás . . . Azóta több tucat helyen jelent meg újra, lapokban — többnyire felszabadulási évfordulókon —, antológiákban, műsorfüzetekben. De azért engedjék meg, hogy itt, ennek a dokumentációs célú visszaemlékezésnek a keretében ismét felidézzem néhány versszakát.

Petőfi Sándorhoz

...Te is tollal s karddal mentél csatába.
Tán épp ez volt tanyád egy éjszakán!
S itt ez az éjszemű lány unokája
Annak, kit még te esőkoltál — talán.

Találkoztunk, bár száz év választ széjjel.
Köztünk nincs per, testvérré tett a kard.
Míg elmerengtünk, véget ért az éjjel:
Amott már halvány pirt öltött a part.

A nap közelg. Felszáll a páratenger.
Lelkemben ős-reménység ébredsz.
Eggyé olvasztott bennünket november:
— Egyforma vér- s esőcsepp permetez.

A másik költemény, amelyet azon az éjszakán a patruj segítségével preparáltam ki, és amelyet rövidesen ugyancsak lefordítottam, PERVOMAJSZKIJ 1943. évi háborús verseskötetének⁵ címadó költeménye volt: *A föld*. Ennek tolmácsolása különleges műfordítói élményt szerzett számomra: szuggesztív képeiben akkori közelmúltam nyomasztó élményei olyan hevesen támadtak reám, hogy a fordítótól mindig megkövetelt azonosulásnak egészen rendkívüli mértékét éltem át fordítás közben. A hosszabb — nyolc tíz soros szakaszból álló — költeménynek első strófáját idézem:

⁵ Земля. Поези Москва, 1943. Укрдержвидав. 140 стор.

Országút. Ősz. Sár, sár és egyre sár...
 A tarlón, mint a jelképes halál,
 Pár tört kalász. — Megtépáz egy-egy cserjét,
 S a drótokon panaszt süvít a szél.
 A szívben elmúlás érzése kél,
 S a gondolat csak súlyosbítja terhét.
 — A szél a sürgönydrótokon süvít,
 Vágtat, visong, és nincs egy perc nyugalma,
 Amint a napfény lassan eltűnik...
 Tiéd e nap s e láthatár, Ukrajna!

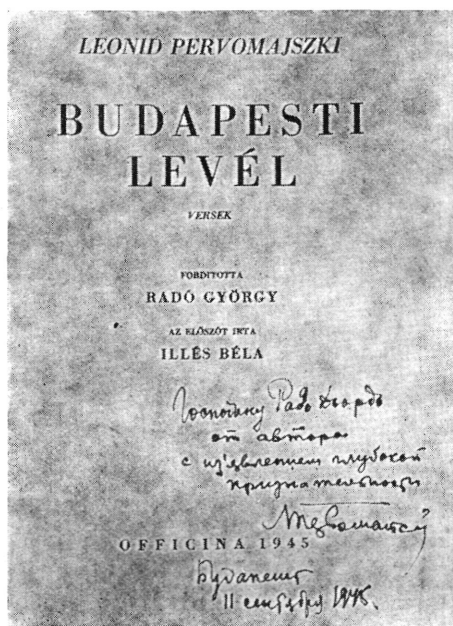
Ez a fordítás először nem nyomtatásban került a közönség elé, hanem hangként — a rádióban, 1945. augusztus 25-én 13 óra 30 perckor. Amikor ez a szavalat a rádióban elhangzott, már nyomdában volt a két ismertetett verset és kívülük PER-VOMAJSZKIJNAK további hat, tehát összesen nyolc költeményét tartalmazó gyűjtemény — az első magyar nyelvű szovjet verseskötet.

Kiadását ILLÉS Béla kezdeményezte, ő szerezte meg PERVOMAJSZKIJTÓL az újabb versek kéziratos nyersfordítását is, ő tárgyalta a kiadóval, és ő írta a kis kötet előszavát.

Emlékezetem szerint nyár vége lehetett, amikor a kötet — pontosabban: füzet — napvilágot látott:

L. PERVOMAJSZKIJ: *Budapesti levél*. Bp. 1945. Officina. 31 l. (Új sorozat 5.)

A versek — a *Petőfi Sándorhoz* írt költeményen és a magyar kötet címét adó *Budapesti levélen* kívül — mind a költő háborús ciklusából vannak. A *Petőfi Sándorhoz* írt költeményt, amely annak idején a debreceni *Magyar Újságban* fordításban előbb

A *Budapesti levél* első kiadásának belső címlapja, a szerzőnek a fordítóhoz címzett dedikálásával

jelent meg, mintsem az eredeti ukrán nyelvű szöveg nyomtatásban napvilágot látott volna, Leonyid PERVOMAJSZKIJ, mint ez a vers szövegéből is kitűnik, már Magyarországon, pontosan Kunszentmártonban, 1944 egy novemberi éjszakáján írta. A címadó *Budapesti levél* pedig már 1945 januárjának költői terméke, a magyar főváros ostromának, felszabadításának verses krónikája, tehát ugyanaz a téma, amelyet prózában egy másik ukrán fró, Olesz HONCSAR dolgozott fel, ki éppen ezzel a művével⁶ tűnt fel s került az ukrán irodalom élvonalába.

Az első magyar nyelvű szovjet verseskötet kiadója, az Officina 1875 óta működő könyvkiadó vállalat volt,⁷ de csak a harmincas években vált közismertté, kitűnő művelődés- és művészettörténeti sorozatai (*Officina Könyvtár*, *Officina Képeskönyvek*, *Ars Mundi*) révén, különösen a hazánk nemzetközi kapcsolatait dokumentáló képes kiadványaival töltött be missziót. A kiadót vezető LÖBL Ödön hazánk felszabadulása után is folytatta, kiadvállalatának államosításáig — ROMÁN Imre vezetésével — tevékenységét; mindjárt a felszabadulás másnapján indította meg vállalatának azt az *Új sorozatát*, amelynek ötödik füzeteként a *Budapesti levél* megjelent.

A magyar sajtó elismeréssel méltatta PERVOMAJSZKIJ verseit.

„A visszhang, mi versei nyomán kél majd — kétségtelen. El fogja érni, igen hamar elérni majd, hogy szavalni fogják a „sími, sími azért se szabad’-ot. A verset, amiben a „Szántól a Donig utacska halad, s az úton egy árva lovaeska szalad”. S a „budapesti csatában, a negyvenötös januárban’-t s a többit is mind, talán az egész kis kötetet. Könnyű lesz szavalni ezeket a verseket, s könnyű lesz velük hatást elérni”, írta recenziójában TÁPAY-SZABÓ Gabriella⁸. A magyar kritikai irodalom doyenje pedig, az utóbb Kossuth-díjjal kitüntetett KÁRPÁTI Aurél, cikkében a költő munkásságának, pályájának méltatását egybeszővi az adatok ismertetésével, a történelmi előzménnyel, a kínálkozó világirodalmi analógiákkal és — magukkal a versekkel. PETŐFI és PERVOMAJSZKIJ . . . — itt ezt olvassuk erről a témáról: „Különös, szinte titokzatos szálazású az ilyen költői rokonság; egyformán jelent összehangzást és szétkülönbözést. Pervomajszkij költészete is csupán úgy juttatja eszünkbe Petőfit (akit egyébként ő fordított ukrán nyelvre), vagy Puskint, hogy ugyanakkor még inkább megéreztetni velünk egyéni elhatároltságát, benső különállását. Más szóval: eredetiségét — hangszínből és hangsúlyban, mondanivalói árnyalásában, művészi formaképzésében, vagyis költői egyéniségének lényegében. S ha így nézzük, már nem hasonlít senkihez, csak önmagához . . . A költő hangja a katonáé mögül is kiérzik. S ez a költő emberséges ember. A szívekben — és saját szívében — állított emléket Budapest drámai felszabadítására.”⁹

KÁRPÁTI Aurél cikkének másfél évtized múlva visszhangja, folytatása támadt. Olyan folytatása, amely bizonyítja, hogy a felszabadulás témája, ha az idők folyamán csupán egyikévé lett is a számos magyar-szovjet témának, motívumnak, mégsem vesztett erejéből, időszerűségéből. Hazánk felszabadulásának tizenötödik évfordulóján jelent meg a magyar és az ukrán sajtóban Leonyid PERVOMAJSZKIJ új levele és KÁRPÁTI Aurél új válasza.¹⁰

„Kedves magyar barátaim! — írta ekkor PERVOMAJSZKIJ — Barátságunk nem ma született, hanem már régen, közös harcainkban, és kiállta a legsúlyosabb megpróbáltatásokat is, soha senki nem rombolhatja szét.” S e kezdő sorok után beszámol arról, milyen magyar irodalmi művek jelentek meg ukránul az utóbbi esztendőkből, és hogyan fordította ő maga Petőfi verseit, hogyan egészítette ki korábbi fordításait az új kiadás részére . . . Végül, visszaemlékezve másfél évtized előtti élményeire — az első magyar nyelvű szovjet verseskötet kiadásának előzményeire —, így fejezi be levelét: „Szeretettel és hálával gondolok a hortobágyi pusztára és a dunántúli dombokra, a nagyvárosokra

⁶ Олесь Гончар: *Прапорonoсцї Київ*, 1947. Радянський Письменник. 250 стор.

⁷ Vö. *Magyar irodalmi lexikon*. Második kötet. Bp., 1965. 392–93. l.

⁸ *Új Szó*. 1945. 100. sz.

⁹ *Budapest*. 1945. okt. 33–34.

és a kis tanyákra. Köszönet a szép emlékekért, amelyek csordulásig megtöltötték szívemet.”

KÁRPÁTI Aurél így kezdi válaszát: „Kedves Barátom, nem tudom, hol, merre ér utól ez a pár sor, sőt azt sem, egyáltalán szemed elé kerül-e. Mégis hozzákezek, mert ezen a tavaszon — Magyarország felszabadulásának harmadik lustrumán — különösen jól esik gondolni Reád. Hiszen most tizenöt éve mint jóbarát jöttél el hozzánk, s pár hét múlva szinte régi ismerősökként vettünk búcsút egymástól... A Petőfi Sándorhoz írt kunszentmártoni versed pedig, ez a rokonlélekben való tökéletes feloldódásnak remekbe sikerült példánya sokszor arra az elképzelésre késztet, hogy Liszt Ferenc művészete olvadt át így valaha bizonyos ponton Wagner szuggesztív varázslatába. Ahogy itt a Te víziós képzeleted valósággal azonosul Petőfi költészetével — még a hang közvetlensége tekintetében is —, megejtő...”

A *Budapesti levél* „utóéletéhez” azonban nemcsak e késői kritikai reminiscenciák tartoznak. Nem hagyhatom említés nélkül az első magyar nyelvű szovjet verseskötet második kiadását: 1948-ban az Anonymus kiadónál jelent meg, kibővített tartalommal. Az első kiadás hat költeményéhez öt másik vers járult: PERVOMAJSZKIJ 1934–1935-ben írt *Magyar rapszódák* c. ciklusának négy darabja és a ZALKA Máté emlékének szentelt költemény, *Az utolsó találkozás*. Ezeket PERVOMAJSZKIJ verseinek 1945-ben oroszul megjelent kiadásából fordítottam. És ugyancsak meg kell említenem, hogy PERVOMAJSZKIJ verseivel való első megismerkedésemről, a fordítás körülményeiről rövidebb formában már szóltam a *Budapesti levél* második kiadásához írt előszóban, egy útirajz-kötetemben,¹¹ a budapesti Látóhatár¹² és a kijevi világirodalmi folyóirat hasábjain.¹³ Teljes részletességgel azonban csak jelen visszaemlékezésemben elevenítettem fel az első magyar nyelvű verseskötet történetét.

E történet utolsó akkordjaként még el kell mondanom a kötet költeményeinek témájával való nemrégii különös fordítói találkozásomat.

Több mint húsz esztendővel a debreceni romantikus fordítói kaland után immár teljes apparátussal — ukrán eredetiből, az ukrán–magyar szótár, a hatkötetes ukrán értelmező szótár, a tizenhét kötetes ukrán szovjet enciklopédia és katonai szakszótárak birtokában — Leonyid PERVOMAJSZKIJ *Vadmész*¹⁴ c. regényének fordításakor egyszerre mintha személyes emlékeim toltak volna fel bennem, mintha olyan tájon járnék, olyan élményben részesülnék, amit egyszer már átéltem életemben. Azután rájöttem, hogy nem fizikai élmények emléket ébresztette fel bennem a *Vadmész* fordítása, hanem a régi fordítói élményt. Azt, amelyet a *Budapesti levél* verseinek fordítása adott nekem. Először csak egy tulajdonnévvel vált ez tudatossá. A *Budapesti levél* önéletrajzi versei közül a költő ifjúságát idéző *Túl Poltaván* c. költemény refrénje zsongott fel bennem: „... Ott, hol kanyarg a kis Beresztovája”, s most íme a *Vadmész*nek az a szereplője, akinek sok vonása emlékeztet magára a szerzőre (foglalkozása: újságíró, haditudósító; fanyar természete stb.), a szerző fiatalágának kedves folyócskáját idéző nevet visel: Beresztovszkijnak hívják. Ez még lehetett véletlen találkozás is, de csakhamar tudatára ébredtem annak, hogy visszaemlékezésem érzését mélyebb, lényegbevágóbb elemek is felkeltették.

Egy-egy futó tájélményen kívül az a szituáció, amely a regény igazi k ö z é p - p o n t j á t jelenti. A főhősnő, az arevonalat járó fotoriporternő, a két szemben álló vonal közt, a senki földjén kúszik, miután elvégezte kítűzött feladatát, lefényképezte

¹⁰ *Magy. Nemzet*. 1960. 81. sz. *Літературна Газета*. 1961. I/IV.

¹¹ *Fehér éjszakáktól a Fekete-tengerhez*. Bp., 1962. Táncsics könyvkiadó. 216–17.

¹² *Pervomajszkij és a magyar irodalom. = Látóhatár*. 1965. ápr. sz. 379–80.

¹³ *Зустрічі з українською літературою. Всесвіт*. 1969. № 6. стр. 60.

¹⁴ Magyarul megjelent: Bp. 1969. 543 l. Zrínyi katonai kiadó.

a senki földjén kilőtt új típusú német harcokocsi. Az ellenség felfedezte a mozgást, és elszabadul a pokol, a fotoriporternő fedezéket keresve, egy bombatölcsérbe gurul alá, és ott . . . „egy halott német katona feküdt, mellette sűrű katonasapkája”.

Itt fekszik. Sok országot legyőzött
És hivatlanul került ide,
Hol kimúlva, hosszan elvetődött.
Hadd feküdjék. Így kell lennie.

Ez a versrészlet a *Budapesti levél* c. gyűjteményből, *A halott német* c. versből van. . . A regényben pedig ez a pattanásig feszült helyzet így folytatódik: . . . Varvara még saját lélegzetét sem hallotta. A vér lüktetett a fejében, mintha belülről szét akarná robbantani. . . Füle mellett most megszólalt valami, és vékony, gyenge hangon dalolni kezdett: a hőségtől ellankadt szúnyog, amely a folyótól szállt ide, rátelepedett Varvara arcára, a füle mellé. Varvara pedig először a szúnyog hangját hallotta, majd érezte rövid, éles szúrását, és ettől nevetni kezdett ijedtségén. Meghallotta saját nevetését, és már tudta, hogy semmi baja nem esett, hogy azért van csönd a mezőn, mert mindkét oldalról abba-hagyták a lövöldözést.”¹⁵

Ugyanezt a situációt, ugyanezt a hangulatot, amely itt fontos epikai részlet, az első magyar nyelvű szovjet verseskötetnek *A győztes* c. költeménye lírai formában érzékelte:

. . . Hasmánt lapulunk le a túlevelek hamujára,
Hang nélkül. Akár a halottat: a föld borított el.
. . . Szorítja, szakítja szívünket a tompa borongás.
. . . És ekkor a vészbe, motorszivítésbe vegyülve,
Vad ágyudőrejbe, viharzokogásba szövődve,
Mint távoli, elfeledett korok éteri hangja,
Szóal meg egy álmatag ének a béke-világról.
. . . Már pirkad. A kis csoda-hang csak erősödik egyre,
Parányi csapásai: egy pici szárny suhogása.
Már sejtem: e hang, ami itt zizegőn tovazümmög,
A béke e harsona-hangja — egy árva bogárka.

A több mint két évtizeddel egymástól elválasztott művek tartalmilag oly hasonló, műfajilag oly eltérő elemeit azért tartottam szükségesnek e visszaemlékező cikkben felidézni, mert az írói alkotás lélektanának ez az érdekes adaléka, az írói tudatban — vagy tudat alatt? — felraktározott és évtizedek múltán ismét formába kívánckozó, apró epizódoknak látszó s valójában a pszichikai lényegét jelentő részlet illetően megjelenése éppen az első magyar nyelvű szovjet verseskötet tartalmával és fordítói élményével kapcsolatban merült fel.

RADÓ GYÖRGY

Két elsüllyedt folyóirat a felszabadulást követő évekből. A munkásírók csoportja, mely a magyar irodalom egyik legnehezebb korszakában, a negyvenes években bontakoztatta ki harcát a háború és a fasizmus ellen, s egymás után bocsátotta ki — kijátszva a korabeli cenzúrát — a különböző antológiákat (*12 költő*, 1940; *Mai könyv*, 1941; *Tollal és szerszámmal*, 1941; *Új Almanach*, 1941; *Március*, 1942; *Mérleg*, 1942; *Hét hang*, 1942; *Magatartás*, 1943; *Mérték*, 1943; *A Munkás Könyve*, 1943), a felszabadulás után friss lendülettel látott újra munkához.

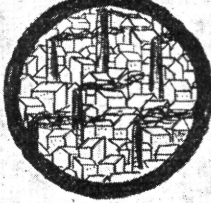
1. *Augusztus — Szeptember — Október — November.*

Április 4-én szabadult fel az ország, és 1945 augusztusában már megjelent a munkásírók csoportjának első, felszabadulás utáni folyóirata, melyet havonkénti megjelenésre szántak.

¹⁵ I. m. 233—34.

AUGUSZTUS

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS SZEMLE

TARTALOM

Négye István: Pál Kálvok (regé) — Földes János: A város peremén. — Tóth Mária: Csak azok az asszonyok. (vers) — Szendrői József: Szavamat, időmet, időhárom — Hosszú Szabolcs: Augustus (vers) — Páczai János: Pálkics és halála. — Dömös Mária: Eszterházy (vers) — Hosszú István: Régi utakon van az igazságomban. — Tomcsányi István: Régi utakon van az igazságomban. — Olcsák István: Meggyes. — Kovács József: 1948. június 4. — Hosszú Szabolcs: Szerelem (vers) — Rákóczi Sándor: Gulliver utazása. 1948. — Molnár Géza: Szerelem a VII. kerületben. — Mészáros István: László's nyírája (vers) — Hosszú István: Pál Kálvok (regé) (folytatás) — F. J.: Szerelem a VII. kerületben. — Mészáros István: László's nyírája (vers). — Péter László: (vers) — Mészáros István: László's nyírája (vers). — Gajdosik János: A hűségnek gondolja. — László István: Fiuma költészet. — Munkács Kulturális Szövetség. — Székely István: (vers)

PESTERZSÉBETI MUNKÁS KULTURSZÖVETSÉG

ÁRA: 20 PENGO

SZEPTEMBER

IRODALOM • MŰVESZET • KULTURA

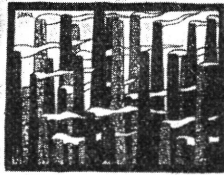
TARTALOM

Négye István: Pál Kálvok (regé) — Földes János: A város peremén. — Tóth Mária: Csak azok az asszonyok. (vers) — Szendrői József: Szavamat, időmet, időhárom — Hosszú Szabolcs: Augustus (vers) — Páczai János: Pálkics és halála. — Dömös Mária: Eszterházy (vers) — Hosszú István: Régi utakon van az igazságomban. — Olcsák István: Meggyes. — Kovács József: 1948. június 4. — Hosszú Szabolcs: Szerelem (vers) — Rákóczi Sándor: Gulliver utazása. 1948. — Molnár Géza: Szerelem a VII. kerületben. — Mészáros István: László's nyírája (vers) — Hosszú István: Pál Kálvok (regé) (folytatás) — F. J.: Szerelem a VII. kerületben. — Mészáros István: László's nyírája (vers). — Péter László: (vers) — Mészáros István: László's nyírája (vers). — Gajdosik János: A hűségnek gondolja. — László István: Fiuma költészet. — Munkács Kulturális Szövetség. — Székely István: (vers)

PESTERZSÉBETI MUNKÁS KULTURSZÖVETSÉG

ÁRA: 20 PENGO

OKTÓBER

TARTALOM

Négye István: Pál Kálvok (regé) — Földes János: A város peremén. — Tóth Mária: Csak azok az asszonyok. (vers) — Szendrői József: Szavamat, időmet, időhárom — Hosszú Szabolcs: Augustus (vers) — Páczai János: Pálkics és halála. — Dömös Mária: Eszterházy (vers) — Hosszú István: Régi utakon van az igazságomban. — Olcsák István: Meggyes. — Kovács József: 1948. június 4. — Hosszú Szabolcs: Szerelem (vers) — Rákóczi Sándor: Gulliver utazása. 1948. — Molnár Géza: Szerelem a VII. kerületben. — Mészáros István: László's nyírája (vers) — Hosszú István: Pál Kálvok (regé) (folytatás) — F. J.: Szerelem a VII. kerületben. — Mészáros István: László's nyírája (vers). — Péter László: (vers) — Mészáros István: László's nyírája (vers). — Gajdosik János: A hűségnek gondolja. — László István: Fiuma költészet. — Munkács Kulturális Szövetség. — Székely István: (vers)

IRODALOM • MŰVESZET • KULTURA

PESTERZSÉBETI MUNKÁS KULTURSZÖVETSÉG

ÁRA: 20 PENGO

NOVEMBER

IRODALOM • MŰVESZET • KULTURA

TARTALOM

Négye István: Pál Kálvok (regé) — Földes János: A város peremén. — Tóth Mária: Csak azok az asszonyok. (vers) — Szendrői József: Szavamat, időmet, időhárom — Hosszú Szabolcs: Augustus (vers) — Páczai János: Pálkics és halála. — Dömös Mária: Eszterházy (vers) — Hosszú István: Régi utakon van az igazságomban. — Olcsák István: Meggyes. — Kovács József: 1948. június 4. — Hosszú Szabolcs: Szerelem (vers) — Rákóczi Sándor: Gulliver utazása. 1948. — Molnár Géza: Szerelem a VII. kerületben. — Mészáros István: László's nyírája (vers) — Hosszú István: Pál Kálvok (regé) (folytatás) — F. J.: Szerelem a VII. kerületben. — Mészáros István: László's nyírája (vers). — Péter László: (vers) — Mészáros István: László's nyírája (vers). — Gajdosik János: A hűségnek gondolja. — László István: Fiuma költészet. — Munkács Kulturális Szövetség. — Székely István: (vers)

PESTERZSÉBETI MUNKÁS KULTURSZÖVETSÉG

ÁRA: 20 PENGO

Összesen négy száma látott napvilágot, mindegyikük a megjelenés hónapjának nevét viselte: *Augusztus, Szeptember, Október és November*.

Felelős kiadóként az első három számon FÖLDEÁK János neve áll, az utolsón MRÁZ Ferencé. FÖLDEÁK János indította és fogta össze a folyóiratot, illetve a köréje csoportosult írókat, s vitte tovább azokat az eszmei kezdeményezéseket, melyekért az illegalitás nehéz korszakában a kis Ilkovicásban annak idején összejöttek, tanácskoztak, tervezgettek a baloldali írók. A tervezgetés ebben az új korszakban már reális talajon születik újjá — a folyóirat vezető cikkeinek ez a témája. FÖLDEÁK János *A város peremén* címmel indítja meg a kérdés kibontását, s a mindenünnen felhangzó, unalmassá mégsem váló „újjáépítés” JÓZSEF Attilát juttatja eszébe, akinek útját folytatni akarják, eszméit valóra váltani a felszabadult ország írói, költői: „Szabadok lettünk — írja FÖLDEÁK, — s így újjászülethettünk, és érezzük és tudjuk, hogy a város peremének sorsáért és jövőjéért felelősek vagyunk . . .”

TAMÁSI Lajos *Hogyan is állunk?* című vezércikkében folytatja a *Szeptember* című, *Irodalom — Művészet — Kultúra* alcímet viselő második számban FÖLDEÁK János gondolatmenetét: az érdeklő, ami az események mélyén végbemegy, „mint rugó és mozgatóerő, a szellemi és erkölcsi magatartás a történelmi változással szemben, az érzések feszültsége . . .”. Az, hogy megvan-e az erő az új feladatokhoz: „Azt a különbséget, mely a jelen és a múlt között van s melyet, ha látsz, minden forradalmas és szabadsággal teli . . .” Az *Október*ben ismét FÖLDEÁK János tér vissza a kérdésre *Irodalmi válság vagy papírhányó?* című vezető írásában, s keresi a választ a magyar írók hallgatásának okaira. A negyedik szám, a *November* első cikkét SZARKA József írta *Az irodalomban »felmerülőkké» címmel*. Visszatekint a felszabadulás előtti korszak irodalmi életére, a különböző irodalmi árnyalatokra — népi, urbánus, munkásirodalom —, s tömör értékelésében találoán tapint rá az igazságra. „József Attilából a munkássors csiholta ki a klasszikus alkotásokat, Németh Lászlót szolidaritása hajtja a nép felé, Illyés Gyulában meg a zsellérfiú emelkedik európai magaslatra példaadó szintézisben . . .” Megállapítja, hogy ismét eljött az eposz korszaka. „A levegőre jutó ember első eszmélkedését, első mozdulását, életösztönét éli a mi korunk. Lehet-e eposzibb tárgy, mint ennek a heroizmusnak a megéneklése?”

A folyóirat megtette az első lépéseket: lapjain teret adott a kor heroizmusának megéneklésére. Számatalan írás őrzi e kísérlet tanúságát: FÖLDEÁK János versei (*Őszi savanyú, Te bitang!*, 1945 őszén), melyekben a költő keményen, nyíltan szól a korról, a 22 éves TAMÁSI Lajos versei (*Ki tudja elfelejteni?, Okosan, csöndben, magyarul, Hiába nézem a szemed, Ujjaidból csillag lobban, Külvárosok, Piros ének őszi szélben . . ., Jövendő*): „végre legyen hős és magyar az értelem . . .” s más, kevésbé ismert költők egy-egy verse.

S az ismeretlenek írásai a kort, a felszabadulás utáni hónapok hangulatát szinte naplószerű hűséggel rögzítik. Ilyen például NEMECZ Lajosné hatsorosa, az *Orosz katoná;*

Fegyvere vállán,
ferde szemében idegen tájak, sárga folyamok
rejtett fénye ül.
Eszébe jut a felesége,
csöppnyi kis háza, kicsiny faluja
és tűnődik az igazságon.

Ez a tiszta emberség és a szabadság okozta derű és bizalom árad POLGÁR Lajos (*Menjünk elé az időnek*), MESTER Erzsébet, DAMM József (*Szabadság!*), MRÁZ Ferencé (, . . . Megérzem jöttét valami szépnek, / Szabadságnak / Egyenlőségnek, / Testvériségnek!), PETRIKOVICS József (*Húszévesek dala*), B. TÓTH Matild, BERTA Ibolya, KÁRPÁTI Kámil, POLGÁR Lajos, NÁDAS Erzsébet verseiből. Ez árad a novellákból: LÁSZLÓ Gyula, MELNÁR Géza, RÓKÁS Sándor, GAJDOSSIK Jenő, SZARKA József, KOVÁCS József, VERES

József és mások elbeszéléseiből, riportjaiból. Ezt tükrözik a folyóirat politikai írásai (RÓNA Imre: *Az értelmiség jelentősége*, PRIESZOL József: *A szakszervezetek jelene és jövője*), valamint az ismertetett könyvek (RÉVAI József: *Ady*, DAVIES: *Moszkvai jelentés*, ILLYÉS Gyula: *Hősökről beszéltek*).

A folyóirat mind a négy számának borítólapján NOLIPA István Pál festőművész egy-egy rajza látható (*Kültelek, A munka, Gyárváros, Gyárérszlet*), s ugyancsak NOLIPA tollából minden számban található egy cikk, mely alapvető kérdést vet fel (*Munkás-művészeti akadémiát!*, *Képzőművészeti kiállítást munkásoknak*, *A művészet társadalmi kérdése*, *A művészettörténelem és dialektikája*).

F. J. szignóval FÖLDEÁK János a munkások szellemi nevelését sürgeti (*Szellemi nevelést is!*) az első számban; az utolsóban pedig a szerkesztői üzenetek rovatban a munkásokat arra figyelmezteti, hogy a dolgozó nép számára csak ezután következnek a legnehezebb feladatok: a spekulálók, pénzrontók, szabotálók elleni harcban nyugalomra és türelemre van szükség, s ha kell, ököre (*Még ökölrel is . . .*); majd a Munkás Kultúr-szövetség feladatairól szól (*Kenyér és kultúra*).

A *November* után megszűnt a munkásírók csoportjának folyóirata. A kortársak emlékezete szerint az akkori kormányzat nem adta meg a lapengedélyt, s a nagy lelkesedéssel és a szerkesztők áldozatkészségéből, nagyon is szűkös anyagi eszközeik segítségével létrehozott irodalmi—kulturális folyóirat négy szám után elhalt — de tanúskodik negyedszázad után az újrakezdés lendületéről.

2. *Külváros*.

Visszatérve a háború idején született kiadványokhoz, az egyik 1940-ben született versantológia, a 12 költő előszavában így írt a mártír írók sorába tartozó Csömöri József, a munkásírók csoportjának egyik igen tehetséges, fiatalon elpusztult tagja: „ . . . Lesz egy kor, amely már időben távol a mától, ítéletet mond majd a ma — számára a tegnap — fölött . . . Lesz egy kor, amelynek magyarsága minden bizonnyal megkérdezi majd azt is, hogy mi mondanivalójuk volt ezerkilencszáznegyvenben a magyar költőknek? S hogy mondtak-e egyáltalában valamit? . . . e szavak — melyeket az ő kötött mondataik őriznek — szervezik meg a jövőt egy olyan kor magyar költői számára, amikor több tere lesz az őszinte szónak . . . ”

E gondolatok jegyében hozták létre 1946 őszén új lapjukat a csoport tagjai, FÖLDEÁK János kezdeményezésére. A *Külváros* című pesterzsébeti kulturális szemle pénzügyi segítséget hivatalosan nem kapott, papírt azonban igen. A folyóiratot társadalmi munkában szerkesztették, de csak három számra futotta anyagi erejükből. Az első, azaz októberi szám fejlécén a következő nevek szerepelnek: felelős szerkesztő BAKÓ József, szerkesztik FÖLDEÁK János, dr. KOVALOVSKY Miklós, dr. LAKATOS László és PALÁGYI Andor. Felelős kiadó BÖHM György — aki Pesterzsébet első, hároméves tervét összeállította. A képzőművészeti rovatot NOLIPA István Pál vezette, aki már 1922 óta részt vett a munkásmozgalomban. A második számban HÓDY Imre neve is a szerkesztők között szerepel, s NOLIPA István Pál emlékezete szerint SZARKA József is részt vett a lap összeállításában.

Az első szám vezéreikként FÖLDEÁK János írta *Külvárosok, kultúra nélkül* címmel, s a cikk egyben a lap programját is meghatározza: a legfájdítóbb hiányérzetet a külvárosok kultúranélkülisége okozza, ezen kell hamarosan segíteni.

Ezt a kérdést fejti ki több másik cikk, más-más oldalról, például a *Színjátás a külvárosban*, *A csepeli munkásoktatás*, *Külvárosok az újjáépítésben*. Ami a szépirodalmi részt illeti; a novellákban a városi élet, a gyári munka lép előtérbe. RIDEG Sándor *A csodálatos gépezet* című novellájának is ez a témája, erről ír *Zúgnak a gépek* című riportjában MAGLÓDI Magda (csepeli W. M. gyárról), BAKÓ József pedig *Pesti jány* címmel írt elbeszélést. A versek harmonikusan illeszkednek a lap profiljához, így MÓDOS Ferenc *Kül-*

városi utcája (Úgy ismerem már a hosszú utca /szürkére koptatott köveit,/ a sarki szatócsot, mellékutcák / locsoltszélű szövevényeit . . . / A mélyülő repedéseket is / a lélekző város falain . . .), TAMÁSI Lajos *Barátaim, a költők szóljanak* című költeményében a szabaddá vált költő friss hitével hív (Barátaim, a költők szóljanak! / Ágyú se bög, és bomba se robban, / s növekedik a legszebb gondolat / gyáarak mélyén és külvárosokban. / A felelősség súlya ránszakad: / az igazit, s a szépet s egyre jobban!).

Színjátás a külvárosban című írásában SCHELKEN Piroska magas színvonalú színházi kultúrát igényel a külvárosok lakói számára. DUKKON István ugyanezt az igényt fejezi ki a filmmel kapcsolatban. A *Szemlében* NOLIPA István Pál NAGY BALOGH János (1874–1919) művészetét ismerteti, majd könyvkritikák következnek (NAGY István, és Alekszej TOLSZTOJ egy-egy regénye, a *Móricz Zsigmond ébresztése* című emlékkönyv).

A *Külváros* második, októberi számának *Életforma és kultúra* című vezércikkében KOVALOVSZKY Miklós reagál az előző szám vezető cikkére, melyet FÖLDEÁK János írt. KOVALOVSZKY a peremvárosok népművelésének megszervezését sürgeti. „Mi, akik osztályhelyzetünknel fogva vagy a sors véletlenéből — a kettő talán itt ugyanazt jelenti — a külvárost vállaltuk otthonunknak, s a szellem szolgálainak valljuk magunkat, a jelen minden nehézségét vállaljuk, hogy kiemeljük a külvárosok népét szellemi elszigeteltségéből és süllyedtségéből, felkeltsük benne a művelődés igényét és szeretetét . . .” *Már nem hallgatnak a magyar írók* című cikkében FÖLDEÁK János örömmel regisztrálja a *Társadalmi Szemle*, a *Szocializmus*, a *Magyarok*, a *Valóság*, a *Fórum* és a több évi kényszerű hallgatás után újra élő *Válasz* megjelenését, s azt a reményét fejezi ki, hogy jelentkeznek hamarosan az új, fiatal írók, költők, akik felfrissítik a magyar irodalmat. Ebben a számban néhány magyar szerző elbeszélését találjuk és egy CSEHOV-novellát, a *Bosszút*; két verset — VIDOR Miklós *Rend* és BERDA József *Vasárnapi öröm* című versét. A *Szemle* rovat szerencsés kézzel válogatta ki a könyvismertetéseket: BÖLÖNI György: *Hallja kend, Táncsics*; RIDEG Sándor: *Urak országában*; BAKÓ József: *Hinár* (KOVAI Lőrinc ismerteti); RÉVAI József: *Marxizmus és magyarság*; KOLOZSVÁRI-GRANDPIERRE Emil: *Lófej és kora*. Több kisebb helyi kulturális eseményről ad számot a lap, így például MOLNÁR Géza ismerteti a CSEHOV-estet, melyet a Magyar Kommunista Párt pesterzsébeti szervezetének központi színjátzó csoportja mutatott be 1946. október 19–20-án.

A folyóirat harmadik s egyben utolsó száma decemberben jelent meg — kár, hogy megszűnt, hiszen éppen ez a szám mutatja, hogy a lap erőteljesebben kezdett kibontakozni. Gazdag írói névsor, az írók, költők nevét többnyire ismerjük az 1945 előtti antológiákból: BAKÓ József, BENJÁMIN László, FÖLDEÁK János, KOVAI Lőrinc, KOVALOVSZKY Miklós, MÁNDY Iván, SZÜDI György, TAMÁSI Lajos, VAÁD Ferenc. A borító-lapon NOLIPA István Pál rajza — egy öreg munkás portréja látható.

KOVALOVSZKY Miklós *Szellemi igényeket!* című vezércikkében továbbviszi az előző számban kifejtett gondolatokat. Keserűen szól a szellemi igénytelenségről, s még inkább sürget: „a külvárosok népének munkáskultúrát kell adnunk, olyan műveltséget, amelyben megvan a kultúra teljessége, egyetemessége, de amely mégis sajátosan az övék, munkásoké, közel áll hozzájuk, életük szerves része, tartozéka, mert az ő világukban gyökerezik. Ennek a nagyjelentőségű, évtizedek mulasztását pótló és talán évszázadok sorsát, a jövő útját kijelölő munkának nyomaait várjuk, lessük reménykedve másfél év óta . . .”

A *Külváros* harmadik számában megjelent írások mind ezt az igényt szolgálják, így SZÜDI György két verse: *Dal a csavarról* és a *Szövöszékhez*; BAKÓ József *Tanoncsikolában* című verse; KOVAI Lőrinc *Marx Károly Londonban* című elbeszélése; TAMÁSI Lajos *Kiáltások a szívverésre!* című verse, hasonlóképpen a könyvek, melyekre az olvasók figyelmét felhívják: SZIMONOV: *Nappalok és éjszakák*, HEMINGWAY: *Akiért a harang szól*, FÖLDEÁK János: *Kenyérkeresők*.

Itt jelent meg először BENJÁMIN László *Három kétely kapujában* című nagy költeménye.

A vers két utolsó szakaszát idézzük:

Az életük egy az enyémmel,
ezért tudtam mindig magamról
szólni; a magam életében
elmondtam mindent társaimról.
Jövőjükben láttam jövőmet,
egyformán sujtott, ami múlt.
Higgyétek el, mindig őszinte voltam,
bár magam iránt gyakran elfogult.

S ahogy a kör visszatér önmagába,
úgy térek vissza önmagamhoz én.
Nyole éve kiáltok a nagyvilágba,
meghallotta hangomat a szegény,
arcomon arcát látta. Ime, újra
megérkeztem, most bezárul a kör.
Nézd meg magad benne — talán
homályos,
de őszinte és kerek e tükör.

MARKOVITS GYÖRGYI